

OUDSTRIJDERS OP DE VUIST IN BRUSSEL
Het amnestieconflict tijdens het interbellum

DOOR

GITA DENECKERE

Postdoctoraal Onderzoeker NFWO

INLEIDING¹

De Eerste Wereldoorlog versterkte de identificatie van de gewone man met vorst en vaderland op een ongekennd massale wijze. Jean Stengers heeft er zeer pertinent op gewezen dat de loyaleiteit van vrijwel de gehele rechterzijde aan de monarchie een dubbele handicap is geweest voor de ontwikkeling van extreem-rechts in België tijdens het interbellum. In de eerste plaats was het onmogelijk om het politieke regime in zijn geheel aan te vallen, aangezien de koning het regime verpersoonlijkte. Zeker vanuit demagogisch oogpunt was dit een zwak punt in vergelijking met bijvoorbeeld *l'Action Française*, die al het ongenoegen kon bundelen tegen één figuur. Zelfs de krachtige slogan *Weg met België!* van de Vlaams-nationalisten was wegens de grote eerbied voor koning Albert in

1. Gebruikte afkortingen:

AGN: Algemene Geschiedenis der Nederlanden

AMSAB: Archief en Museum van de Socialistische Arbeidersbeweging

ARA: Algemeen Rijksarchief

BTNG: Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis

HMGOG: Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde van Gent

KA: Koninklijk Archief

ODV: Onuitgegeven doctoraatsverhandeling

OLV: Onuitgegeven licentiaatsverhandeling

RAB: Rijksarchief Beveren-Waas

SAB: Stadsarchief Brussel

Vlaamse milieus niet simpelweg verwisselbaar met *Weg met de Koning! Kop af!* Een tweede handicap was dat de roep om 'een sterke man' die eigen is aan het fascisme gemakkelijk als een indirecte belediging aan het adres van de koning kon geïnterpreteerd worden. Dit heeft tot de dood van Albert I in 1934 duidelijk de leiderscultus rond Belgische dictatortjes gehinderd, zeker ter francofone rechterzijde.

Léon Degrelle verscheen pas op het politieke toneel na de dood van de Koning-Ridder. De troonopvolger Leopold III had de moeilijke opdracht de grote leegte te vullen die Albert voor een massa oudstrijders en andere patriotten achterliet, maar heeft nooit het moreel statuut van zijn vader verworven. Stengers meent dat de populariteit van Degrelle nooit zo groot was geworden als Albert nog geleefd had. De groep die tussen de twee wereldoorlogen op straat kritiek op de koning ventileerde, kwam paradoxaal genoeg uit het kamp van extreem-rechtse, Belgicistische, edoch rexistische oudstrijders en dit naar aanleiding van de amnestiekwestie in 1937 (zie verder).

In zijn artikel schetst Stengers voorts de mentaliteit van de rechterzijde na de oorlog. Het 'ontnuchterde nationalisme' was een wezenskenmerk van de Franstalige patriotten, met name van oudstrijders en gepensioneerde officieren, wier desillusies over een groot en groter België vertaald werden in een verbitterde agressiviteit tegen het Belgische politieke regime. Vele patriotten cultiveerden tijdens het interbellum echter ook grote ressentimenten jegens een politiek regime dat onvoldoende aan hun behoefte aan erkenning tegemoetkwam. Opgezwepen door de rechterzijde uitte het militante nationalisme zich vaak in een extreme haat tegen binnen- en buitenlandse vijanden en tegen verraders van de beginselen die men tijdens de oorlog verdedigd had.²

De deelname aan de Eerste Wereldoorlog had een buitengewoon ingrijpende invloed op de identiteit van de gewone man. De verschrikkingen van de oorlog, de herinneringen aan het front, de gesneuvelde strijdmakers, de Koning-Ridder, nieuwe helden en nieuwe verraders, het oudstrijder-zijn,.... Het zijn stuk voor stuk elementen die na de oorlog de

2. STENGERS, 'La droite en Belgique avant 1940.' *Courrier Hebdomadaire CRISP*, (1970), 468/469, pp. 2-16; zie ook J. BEAUFAYS, 'Aspects du nationalisme belge au lendemain de la Grande Guerre'. *Annales de la faculté de droit de Liège*, 1971, pp. 106-171; M. DE WAELE, 'Naar een groter België!' *De Belgische territoriale eisen tijdens en na de Eerste Wereldoorlog. Een onderzoek naar de doeleinden, de besluitvorming, de realisatiemiddelen en de propagandavorming van de buitenlandse politiek*. Gent, RUG, ODV, 1989.

identificatie van honderdduizenden mannen met de natie grondig wijzigden.

Ondanks het evidente belang van dit gegeven, is relatief weinig onderzoek gedaan naar de rol en betekenis van de grote groep oudstrijders in het maatschappelijk-politieke leven van het interbellum. Grondlegend zijn in dit verband de studies van René Rémond en vooral Antoine Prost voor Frankrijk.³ Prost maakt het onderscheid tussen *les anciens combattants*, *l'ensemble insaisissable des hommes qui ont fait la guerre* en de georganiseerde oudstrijders. Omdat oudstrijders geen echte sociale groep vormen en enkel de oorlogservaring gemeen hebben, bestaan zij volgens Prost slechts door hun organisaties.

In België ontstonden oudstrijdersorganisaties van verschillende strekkingen. Naast het gelegenheidswerk van Guido Provoost over de Vlaamse Oudstrijders (V.O.S.), werden de laatste jaren onder leiding van de professoren Van Eenoo en Demoulin enkele licentiaatsverhandelingen over de bredere oudstrijdersbeweging geschreven. Uit die studies komt duidelijk naar voor dat de oudstrijders er tijdens het interbellum veel belang aan hechtten om zich als groep op straat te vertonen. Mijn breder opgevat onderzoek naar de invloed van collectieve actie in de geschiedenis van België (1831-1940) heeft uitgewezen dat de oudstrijdersbetogingen samen met de middenstandersbetogingen de enige echt massale acties kunnen genoemd worden die tijdens het interbellum in de context van het groeiende nationalisme en fascisme van de grond kwamen.⁴

Dit artikel gaat over de betogingen rond het amnestievraagstuk, dat een centrale plaats bekleedde in het maatschappelijk-politieke leven van de jaren dertig. De groeiende polarisatie tussen woordvoerders van het Belgisch patriotisme en Vlaams-nationalisme zorgde voor een ontzaglijk complexe politieke situatie, die een hele reeks regeringscrisissen veroorzaakte. In ieder geval was het niet het slecht functionerende parlement of de 'particratie' die aan de basis lag van de opeenvolgende crisissen rond amnestie. Herman Balthazar heeft gewezen op de mentale continuïteit van het misprijzende anti-parlementarisme dat na de invoering van het algemeen enkelvoudig mannenstemrecht in de sterk Belgicistische, Franssprekende en vooral katholieke bourgeoisie aanwezig was, en het discours van de Rex-beweging in de jaren dertig, dat in dezelfde in-

3. R. REMOND, 'Les anciens combattants et la politique.' *Revue Française de Science Politique*, V, (1955), 2, pp. 267-290; A. PROST, *Les anciens combattants et la société française, 1914-1939*. Paris, 1977, 3 dln.

4. G. DENECKERE, *Sire, het volk mort. Collectieve actie in de sociale geschiedenis van de Belgische staat, 1831-1940*. Gent, RUG, ODV, 1993, pp. 833-917.

vloedrijke salons werd geëchtheid en geschraagd.⁵ Paradoxaal genoeg lagen de grootste chicaneurs van de regimecrisis opvallend vaak aan de basis van destabiliserende verwickelingen in het nationaliteitenconflict. Het parlement werd daar slechts éénmaal bij betrokken. Nochtans was het parlement voor de querulanten van het regime dé gedegenereerde politieke instelling bij uitstek. De misprezen 'particratie' van met name de BWP was evenmin geïmpliceerd in de regeringscrisissen. De BWP fungeerde integendeel als behoeder van de Belgische democratische instellingen.

Laten we de 6 (zes!) regeringscrisissen die tussen 1929 en 1939 slechts met een koninklijke interventie konden 'ontknoopt' worden, eens op een rijtje zetten. In november 1929 boden de liberale ministers hun ontslag aan onder druk van een interne bouderie van Jacques Pirenne, naar aanleiding van de vernederlandsing. De koning weigerde het ontslag. Op de kop een jaar later was een vergelijkbaar scenario rond het ministerieel verbod aan Gentse professoren om aan de *Ecole des Hautes Études* te doceren, voor koning Albert een voldoende ernstige reden om zijn ministers aan de beginselen van de Belgische grondwet te herinneren. In mei 1932 bood de regering-Renkin haar ontslag aan, zonder dat zij in de Kamer omtrent de taalwet voor het lager en middelbaar onderwijs een nederlaag had geleden. De koning verving drie ministers. In december 1933-januari 1934 herstelde koning Albert na oudstrijdersprotest de consensus in de regering met een publiek gemaakte brief over de herziening van de tuchtstraffen voor ambtenaren. Na het hevige oudstrijdersprotest in juni 1937 en de interne liberale ruzie rond het ministerschap van Victor de Laveleye, weigerde de koning andermaal het ontslag te aanvaarden en verving de aangevallen minister. Het parlement werd pas voor de eerste maal ingeschakeld in 1939, om de regering-Spaak over de affaire-Martens te doen vallen. De drie laatstgenoemde regeringscrisissen – alledrie rond amnestie – worden in dit artikel verder uitgediept.

Ik zal niet op de inhoudelijke of juridische aspecten van het amnestievraagstuk tijdens het interbellum ingaan. Ook worden geen parallellen getrokken met het moeilijke debat dat vandaag over collaboratie en amnestie gevoerd wordt. Niet dat de kwesties vóór en na de Tweede Wereldoorlog totaal onvergelykbaar zouden zijn. Ik wens me met dit artikel echter niet in de huidige polemieken te mengen, omdat ik er al te weinig voeling mee heb. Mede daarom handelt dit artikel ook niet

5. H. BALTHAZAR, 'De ontwikkeling van de particratie voor de Tweede Wereldoorlog'. *Res Publica*, XXIII, (1981), 1, pp. 9-22.

over de verschillende invullingen van het amnestiebegrip door de verschillende betrokken actoren. De achtergronden van de legitimatie c.q. verwerping van amnestiemaatregelen zullen dus niet aan bod komen.

Mijn bedoeling is de *conflict*dimensie van het probleem in het maatschappelijk-politieke leven van het interbellum bloot te leggen. Welke invloed hadden de verschillende acties pro en contra amnestie op de besluitvorming in het parlement en in de regeringen? Aan de hand van een studie van het betogingsgebeuren kan ook een preciezer beeld gegeven worden van de aanhang – numeriek en sociaal – van de strijdende actoren. In de polemische literatuur rond onderwerpen die verband houden met de nationalismen wordt immers vaak geschermd met emotioneel geladen constructies als ‘het Vlaamse volk’ dat laaiend van verontwaardiging als één man gerechtigheid eiste of ‘het Waalse volk’ dat als één man in opstand kwam tegen de toegevingen aan de zogenaamde *flaminboches*. De numerieke mobilisatiekracht van nationalistische betogingen tijdens het interbellum, zowel van Vlaamse, Waalse als Belgicistische zijde, is tegenover die retoriek in de meeste gevallen ontluisterend. Dit wil niet zeggen dat deze betogingen geen bredere steun in hun respectievelijke ‘gemeenschappen’ gevonden zouden hebben. Wel is het zo dat deelname aan een betoging een groter engagement of een grotere identificatie met een omstreden zaak vergt dan bijvoorbeeld een stem uitbrengen. Uit de bestudeerde betogingen meen ik derhalve te kunnen afleiden dat noch ‘het Vlaamse volk’, noch ‘het Waalse volk’ werkelijk storm liep voor of tegen amnestie. In dit verband dient onderstreept te worden dat in het conflict rond amnestie niet zozeer woordvoerders van de Vlamingen enerzijds en woordvoerders van de Walen anderzijds tegenover elkaar stonden. Het betogingsgebeuren werd bijvoorbeeld gedomineerd door Franstalige patriotten, vaak oudstrijders, die zich via de straat verzetten tegen parlementaire concessies aan de flaminganten, meer bepaald inzake amnestie. In die zin was het amnestieconflict dus helemaal geen ‘communautair’ conflict, in de letterlijke betekenis van het woord. Hier stonden geen ‘gemeenschappen’ tegenover elkaar. Tevens dient beklemtoond dat het amnestieconflict op de spits werd gedreven door extremistische woordvoerders en groeperingen, vooral aan anti-Vlaamse zijde.

Ondanks deze elementen, die het maatschappelijke draagvlak van het nationaliteitenconflict tijdens het interbellum mijns inziens relativeren, werd de regimecrisis van de jaren dertig er in hoge mate door bepaald. De koning heeft driemaal moeten interveniëren in een regeringscrisis die rond amnestie werd uitgelokt. Alhoewel telkens Franstalige liberalen aan de basis lagen van de opeenvolgende crisissen, kan men dé Franstalige

liberalen er niet voor verantwoordelijk stellen. Daarvoor was de verdeeldheid van de Franstalige liberalen te groot, hun partijstructuur te los en het optreden van bepaalde querulanten te autonoom.

Voor mijn analyse van het amnestieconflict tijdens het interbellum kon ik steunen op nog niet eerder aangeboorde politionele bronnen in het Stadsarchief van Brussel en het Provinciaal archief van Brabant (ARA) enerzijds en recent ontsloten politieke archieven anderzijds: de verslagen van de ministerraad (ARA), correspondentie van en naar de Belgische koningen en het Hof (KA) en bepaalde voor de behandelde problematiek interessante verslagen van de partijraad en het Bureau van de BWP (AMSAB).

Eerst wordt een overzicht gegeven van het amnestieconflict vóór 1937. Dat jaar escaleerde de situatie rond het ontwerp van de regering-Van Zeeland II voor politieke amnestie. Ten slotte komt de agitatie tegen de benoeming van Dr. Martens aan bod.

I. SCHETS VAN HET AMNESTIECONFLICT VÓÓR 1937

1. Een socialistisch wetsvoorstel in 1924

De eerste grote betoging van Vlaamse oudstrijders pro amnestie voor oorlogsfeiten en tegen het Frans-Belgisch militair akkoord vond eind december 1920 plaats in Gent.⁶ De taaltoestanden aan het front hadden zoals bekend tot de oprichting van een afzonderlijke en oppositionele *Vlaamse Oudstrijdersbond* (V.O.S.) geleid, die nauwe banden onderhield met de Frontpartij.⁷ Het ideologisch blazoen van V.O.S. was de strijd van de kleintjes tegen de groten, waarbij klein gelijk was aan arm/Vlaams/democratisch/pacifistisch tegenover rijk/Franstalig/reactionair/militaristisch ('*t officieeldom*). V.O.S. bleef dan ook weg van de officiële 11 novembervieringen. In het begin van de jaren twintig telde V.O.S. 75 à 80.000 leden.

De eerste amnestiebetogingen waarvan ik verder sporen vond, dateren van 1924 of het jaar waarin de basis van het Vlaams-nationalisme radicaliseerde en manifester anti-Belgisch begon op te treden. Op 16 maart 1924 organiseerde het *Jacobskomiteit* in Gent een manifestatie voor de vrijlating van de ter dood veroordeelde August Borms (1878-1946,

6. C.-F. GYSSELS, *De oudstrijders in België na WO1, 1918-1923*. RUG, 1985, OLV, p. 126.

7. B. DE WEVER, *Greep naar de macht. Vlaams-nationalisme en Nieuwe Orde. Het VNV 1933-1945*. Tiel-Gent, 1994, pp. 33-50.

leraar), die het gezicht van de amnestiebeweging werd.⁸ In die fase van de amnestiecampagne was het aandeel van V.O.S. nog niet zeer groot.

Het eerste wetgevende initiatief ten gunste van amnestie ging niet uit van Vlaams-nationalisten *pur sang*, maar van de socialistische linkerzijde. De vrijspraak van baron Coppée, die beschuldigd was van economische collaboratie met de Duitsers, zette Georges Hubin (Waal) en Camille Huysmans (Vlaming) er in juli 1924 toe aan een wetsvoorstel tot algemene amnestie in te dienen. De rechtspraak werd immers veel milder naarmate de oorlog langer voorbij was. Het voorstel werd kracht bijgezet met een massameeting in Antwerpen op 24 juli 1924.⁹ De katholiek-liberale regering-Theunis (december 1921-april 1925) werkte de parlementaire procedure echter tegen¹⁰ zodat de algemene amnestiemaatregel begraven werd.

2. De 'uitdovingswet' en de Bormsverkiezing (1928-1929)

Op 9 december 1926 dienden de katholieke flamingant Frans Van Cauwelaert (1880-1961, filosoof, burgemeester Antwerpen) en vier andere volksvertegenwoordigers uit de traditionele partijen – aangespoord door de toenemende aanvallen van de Vlaams-nationalisten die zich onder meer inspanden om Borms in 1925 kandidaat te stellen voor de Kamerverkiezingen¹¹ – een amnestievoorstel in voor politieke veroordeelden, d.w.z. de activisten. Het duurde tot september 1928 vooraleer het voorstel in de plenaire vergadering van de Kamer besproken werd. Ondertussen werkte de tweede katholiek-liberale regering onder leiding van Henri Jaspar (november 1927-mei 1931) een compromis uit, dat op 19 september 1928 door minister van Justitie P.E. Janson (liberaal) als wetsontwerp werd neergelegd. Met de 'uitdovingswet' had de regering geen zuivere amnestie op het oog: de uitgesproken straffen waren onherroepelijk, maar werden vervallen verklaard zodat de gevangenen vrijkwamen en de activistische ballingen naar België konden terugkeren. Veroordeelden van minder dan

8. Rapport gendarmerie Gent, 18 maart 1924. RAB, *Provincie Oost-Vlaanderen*, O/678.

9. H. ELIAS, *Vijfentwintig jaar Vlaamse beweging, 1914-1939*. Antwerpen, 1969, pp. 183-184.

10. PV, 24 juli 1924. ARA, *Ministerraad*, 2014.

11. In februari 1925 wilde eerste minister Theunis al toegevingen doen met het oog op de nakende verkiezingen: *On peut se rendre compte, d'après certaines réunions récentes, que même les partisans les plus accentués du mouvement flamand sont en ce moment l'objet de vives attaques de la part des extrémistes [...] Il importe d'enlever à ceux-ci certaines armes*. PV, 16 februari 1925. ARA, *Ministerraad*, 2015.

tien jaar, kregen met het oog op eventuele rehabilitatie en teruggave van de burgerrechten de gelegenheid zich tot een speciale commissie te wenden.¹²

Tussen het indienen van het wetsvoorstel in december 1926 en de goedkeuring van de 'uitdovingswet' twee jaar later (6 december 1928) werd slechts sporadisch rond amnestie betoogd. Wat de grote steden betreft, vond ik slechts sporen van een tegenbetoging in Luik (8 mei 1927) en een betoging van de Frontpartij voor amnestie in Antwerpen (12 juni 1927). Er is dus nauwelijks gepoogd de parlementaire besluitvorming van op straat te beïnvloeden. Wel lobbyde de *Ligue Nationale pour l'Unité Belge* van Jacques Pirenne (1889-1972, oorlogsvrijwilliger, advocaat bij het Hof van Beroep te Brussel, historicus en lector aan de ULB) bij de Franstalige liberalen.¹³ Pirenne was de spilfiguur in de anti-Vlaamse oppositiebewegingen van het interbellum. Eind mei 1927 sprak de liberale minister van Justitie Paul Hymans zich uit tegen het wetsvoorstel.

Vanuit het Hof werd echter druk uitgeoefend op de Franstalige liberalen – *ce groupe qui, dans maintes circonstances a donné des preuves éclatantes de la sincérité de son patriotisme* – opdat zij geen regeringscrisis zouden uitlokken rond het wetsontwerp. De manier waarop de koninklijke kabinetschef Louis Wodon de liberale en anti-Vlaamse fractieleider Adolphe Max, tevens burgemeester van Brussel, bewerkte, is zeer revelerend. Wodon was sinds 1926 kabinetschef van de koning en een brugfiguur tussen het Hof en de Franstalige liberalen. Hij had alle begrip voor 'de weerzin' van zijn vriend ten aanzien van de vergiffenis die men de activisten wilde schenken. De fout dateerde volgens Wodon echter van vlak na de wapenstilstand, toen men – ik parafraseer – de grootste separatistische verraders na hun veroordeling stante pede had moeten fusilleren, in plaats van eindeloze juridische procedures tegen hen in te stellen die fataal het amnestiedebat openden.

“Aujourd’hui, cette question empoisonne l’atmosphère politique, qu’il faut à tout prix désinfecter. Or, il y a des désinfectants qui ont une odeur nauséabonde. C’est peut-être le cas de celui qui veut employer le gouvernement. Seulement, il y en a t’il un autre? Je ne crois pas. Alors?”

12. Voor de geschiedenis van de genadewet in het parlement, zie L. WILS, 'Bormsverkiezing en "compromis des Belges". Het aandeel van de regerings- en oppositiepartijen in de taalwetgeving tussen beide wereldoorlogen.' *BTNG*, 4, (1973), 3-4, pp. 265-330.

13. SAB., *Cabinet du Bourgmestre*, 839.

Als de regering zou vallen, werd de situatie onontwarbaar ingewikkeld. De vorming van een nieuwe regering was onmogelijk. Na een kamerontbinding zouden de meerderheidspartijen verdeeld de verkiezingen ingaan.

“Et quelles élections! La campagne électorale se fera sur la question de l’amnistie, sur toute la question linguistique... C’est une éventualité redoutable, menaçante pour l’existence même du pays et qu’il faut écarter à tout prix. Dans ces conditions, ne faut-il pas surmonter toutes les répugnances dans l’intérêt du salut national?”¹⁴

De liberalen hielden zich gedeisd. Er werd een bijzondere parlementaire commissie opgericht die moest trachten nationale eensgezindheid te bereiken over het ontwerp. Begin november 1928 werden de debatten hervat.¹⁵

De slotbesprekingen in het parlement vielen samen met de bekendmaking dat August Borms zich kandidaat stelde voor de tussentijdse verkiezingen in Antwerpen op 9 december 1928. Vanaf die datum barstte het betogingsgeweld pas goed los, ofschoon de 83.000 stemmen voor Borms niet in even grote betogersaantallen werden omgezet. De spectaculaire verkiezing betekende een massale proteststem tegen het amnestiebeleid en meer algemeen tegen de houding van de Belgische staat tegenover de Vlamingen. Het protest kwam echter bijlange niet zo massaal op straat tot uiting.

Zoals in de collectieve acties rond de vernederlandsing¹⁶ waren de Franstaligen en Belgicisten meer dan de Vlamingen geneigd de betoging als actiemiddel te gebruiken. In december 1928 werden 4 betogingen voor amnestie op touw gezet, tegenover 10 tegenbetogingen. De Vlaamse

14. Wodon aan Max, 19 september 1928. SAB, *Cabinet du Bourgmestre*, 839. Wodon en Max kenden elkaar goed, zoals blijkt uit de slotregel van de brief: *Tu voudras bien ne voir dans la franchise avec laquelle je me suis exprimé qu’une preuve de la vieille et sincère amitié de... Ton tout dévoué...*

15. *Sois assuré que la préoccupation d’éviter une crise ministérielle n’a pas cessé un seul instant de me dominer. Nous voici débarrassés de cette grave éventualité, puisque, pour obtenir de l’intraitable Van Cauwelaert le renvoi à la Commission, il a fallu lui concéder qu’à défaut d’une solution transactionnelle unanimement admise, le Gouvernement s’abstenant en novembre de poser la question de confiance, laisserait toute liberté à la Chambre.* Max aan Wodon, 20 september 1928.

16. G. DENECKERE, ‘Turbulentie rond de vernederlandsing van de Gentse universiteit na de Eerste Wereldoorlog. Analyse van een besluitvormingsproces’. *HMGOG*, XLVIII, (1994), pp. 201-231.

betogingen vonden plaats in Antwerpen (9 december 1928), Leuven (10 december 1927), Antwerpen (10 december 1928) en Gent (12 december 1928). De organisatie was in handen van de Frontpartij, behalve in Leuven waar de studenten ten getale van 700 à 800 spontaan op straat kwamen. De tweede betoging in Antwerpen telde 2 à 3.000 deelnemers, die in Gent volgens *De Standaard* 5 à 600.

De tegenbetogingen van oudstrijders in Leuven (12 december 1928) en van studenten in Brussel (13 december 1928 en 20 december 1928), Luik (13 december 1928 en 20 december 1928), Verviers (17 december 1928) en Aarlen (22 december 1928; 24 december 1928) waren evenmin zeer omvangrijk. Aan de studentenbetoging in Brussel op 20 december namen 3 à 4.000 mensen deel; aan de oudstrijdersbetoging in Brussel 700 volgens *De Standaard* en 1.500 volgens *La Libre Belgique*.¹⁷

De triomftocht van de Vlaamse martelaar bracht veel meer volk op de been. Aan de vrijlating van Borms ging een zware discussie binnen de regering vooraf, die erom draaide of dit vóór dan wel na de goedkeuring van de 'uitdovingswet' in de Senaat moest gebeuren. Uit Vlaamse hoek werd aangedrongen op de onmiddellijke vrijlating. Op 23 november 1928 schreef Max een pinnige brief aan Janson, waarin hij de minister voor de keuze stelde tussen *ces Flamands là et nous*. Als de regering besloot tot de anticipatieve vrijlating van Borms, zou Max publiekelijk het ontslag van de liberale ministers eisen en een interpellatie aankondigen.

“Tu ne peux avoir oublié l'esprit de solidarité que j'ai marqué à ton égard en faisant taire mes répugnances lorsqu'il s'est agi de rallier l'unanimité des parlementaires libéraux de la Chambre et du Sénat à ton projet.”

De brief bewees Janson goede diensten in zijn pleidooi tegen de voortijdige vrijlating.¹⁸ De Vlaamse christen-democratische ministers Heyman, Carnoy en Baels bezwoeren hun Franstalige collega's geen nieuwe fout te maken en rekening te houden met de publieke opinie in Vlaanderen. Jaspas wees op de grote moeite die hij zich reeds getroost had voor de Vlamingen, zonder zich om zijn eigen Luikse achterban te bekommeren. De vrijlating van Borms vóór de stemming zou in Wallonië

17. M. MAES, *Betogingen als actiemiddel in het interbellum. Inventaris en analyse van de jaren 1927-1929 en 1936-1938*. Leuven, KU Leuven, OLV, 1987, pp. 59-60; 180-181.

18. Max aan Janson, 23 december 1928; nota Max na telefoongesprek met Janson over de ministerraad van 24 december 1928. SAB, *Cabinet du Bourgmestre*, 839.

echter overkomen als de apologie van het verraad en behalve een woedeuitbarsting ook een zeer ernstige regeringscrisis uitlokken. De ministerraad besliste Borms pas vrij te laten na de stemming van de amnestiewet, maar vóór de publikatie van de wet. Op die manier hoopte men elke manifestatie te vermijden.¹⁹

De gouverneur van Oost-Vlaanderen en de Gentse procureur informeerden Jaspar dat de Bormsverkiezing een slechte invloed had op de gemoederen. Het separatisme won zienderogen veld. Maar ook in Wallonië rommelde het. Om aan die gevaarlijke situatie te verhelpen, stelde Jaspar voor een nationale commissie van kamerleden en niet-kamerleden op te richten, met uitsluiting van de fronters. De commissie moest de voornaamste Vlaamse en Waalse eisen op een rijtje zetten en maatregelen voorstellen. Terzelfdertijd moest de aandacht van de bevolking op de échte nationale problemen getrokken worden. Carnoy en Heyman waren opgetogen over het voorstel van Jaspar:

“La situation est, en effet, très tendue en Flandre et il convient de remédier sans tarder aux conséquences déplorables de l'élection de Borms.”²⁰

De huldemanifestaties voor Borms wekten in die context dan ook grote ergernis op. Jaspar probeerde Van Cauwelaert er in zijn hoedanigheid van burgemeester toe te brengen de door de Frontpartij georganiseerde huldemanifestatie van 3 februari 1929 in Antwerpen te verbieden. Op 19 januari 1929 hadden zich twee dagen na de vrijlating van Borms in Merksem laakbare feiten voorgedaan. Van Cauwelaert weigerde. Hij vreesde immers geen wanordelijkheden. De regering dacht daar kennelijk anders over, want stelde ongevraagd rijkswachteffectieven ter beschikking en consigneerde het leger. Volgens de Antwerpse gouverneur werd de manifestatie een fiasco voor de organisatoren.²¹ Volgens *La Libre Belgique* namen 10.000 à 12.000 mensen deel, Borms-vriendelijke bronnen vermelden duizenden betogers en guur weer.²²

In Gent was het betogingsverbod wel uitgevaardigd. Op 17 februari 1929 werd een meeting belegd in de zaal van de Vlaams-nationalisten,

19. PV, 24 december 1928; 14 januari 1929. ARA, *Ministerraad*, 2020/56 en 58.

20. PV, 14 januari 1929. ARA, *Ministerraad* 2020/58.

21. PV's, 21 en 28 januari 1929; 4 februari 1929. ARA, *Ministerraad*, 2020/59-60.

22. M. MAES, *op. cit.*, p. 182; zie ook de brochure *Borms Vrij – 17 januari 1929. Huldebetooging 3 februari 1929 Antwerpen*. Borgerhout, [1929], 32 p.

'Den Uilenspiegel'.²³ In Aalst betoogden op 24 februari 1929 2.000 à 2.500 aanhangers van Borms en de Frontpartij voor amnestie.²⁴ Op 9 mei 1929 kwamen de Belgicistische oudstrijders en oorlogsinvaliden in Wervik en Watou tegen Borms en amnestie op straat; op 21 mei 1929 volgde de *Jeunesse Nationale* hun voorbeeld in Brugge.²⁵

3. De gestrafte ambtenaren (1933-1934)

Tijdens de jaarwisseling 1933-1934 kwam het amnestievraagstuk opnieuw vooraan op de politieke agenda. Dit keer gebeurde dat onder druk van betogingen. In het geradicaliseerde nationalistische oudstrijdersmilieu stak protest op tegen de maatregelen die de katholiek-liberale regering-de Broqueville (oktober 1932-november 1934) uitgedokterd had om tot een herziening te komen van de tuchtstraffen opgelegd aan staatsambtenaren wegens oorlogsfeiten.²⁶

Op 31 december 1933 organiseerden de patriottische oudstrijders een grote betoging tegen de 'reïntegratie van de verraders' en de 'inschikkelijkheid' van de regering tegenover de Vlaams-nationalisten. Tijdens die betoging schonden fraternellen en Vuurkruisen de neutrale zone, zonder dat ze veel tegenstand van politie en gendarmerie ondervonden. De fraternellen waren voortzettingen van de regimenten aan het IJzerfront en kenden sinds de jaren 1925-1930 naast de andere oudstrijdverenigingen een enorme opgang. De fraternellenbeweging was monarchistisch, patriotisch en chauvinistisch. De talloze verbroederingsverenigingen werden op het einde van de jaren twintig gegroepeerd in de *Vereniging van de Verbroederings van het Veldleger*, in het Frans beter bekend onder de naam *Union des Fraternelles de l'Armée de la Campagne* of UFAC. De ideologie van de UFAC-leiding was uitgesproken anticommunistisch, antidemocratisch en anti-Vlaams. In 1933 werd de gepensioneerde kolonel Louis Louvau (1879-1967) voorzitter van de fraternellen. Secretaris-generaal was burggraaf Roger d'Hendecourt (ondernemer en beheerder van de anticommunistische propaganda-organisatie *Action et Civilisation*). Beiden waren ideale brugfiguren tussen de militaire staf, de UFAC en het *Légion Nationale*.

23. Politierapport, 18 februari 1929. RAB, *Provincie Oost-Vlaanderen*, O/678/1.

24. MAES M., *op. cit.*, p. 182.

25. *Ibidem*, 182-183.

26. Zie voor de besluitvorming rond die herzieningsmaatregelen ARA, *Ministerraad*, 202A-2025.

De Vuurkruisen waren vereremerkt met het Vuurkruis of *Croix de Feu*, een onderscheidingsteken waarmee koning Albert vanaf 1932-1933 de oudstrijders bedacht die in het heetst van de oorlog hadden gestaan: de échte helden. De *Fédération Nationale des Croix de Feu*, opgericht in 1933 door Edouard-Lucien Cox (1890-1942, oorlogsvrijwilliger, onderluitenant) werd nog radicaler nationalistisch en neigde nog meer naar extreem-rechts dan de UFAC en het *Légion Nationale*.

Burgemeester Adolphe Max kreeg als gevolg van de schending van de neutrale zone scherpe kritiek in het parlement. Ook minister van Binnenlandse Zaken Pouillet wees Max terecht. Hij betreurde dat de politiemacht onvoldoende was geweest en benadrukte dat een herhaling van de feiten ontoelaatbaar was.²⁷ Het is onduidelijk of Max zo tolerant was tegenover de fraternellen vanuit zijn anti-Vlaamse gelijkgestemdheid, uit respect voor de grieven van oudstrijders en/of uit angst voor een gewapend conflict. Wellicht ging het om een combinatie van die motieven. Minister van Buitenlandse Zaken Hymans werd bij zijn terugkeer uit Parijs in het station voor de eerste keer in zijn carrière door een groep betogers uitgescholden:

“Hymans à Berlin!; Est-ce la guerre que vous nous rapportez? [...] Sachez que nous en avons assez de la crise et du chômage!”²⁸

Max schreef hem:

“Il a fallu beaucoup de doigté ce matin vis-à-vis des Fraternelles, à l'égard desquelles il ne pouvait être question d'user de violence ou de jouer de la matraque.”²⁹

De radicaal-flamingantische rechts-katholieke minister van Openbare Werken Gustaaf Sap schreef naar aanleiding van het patriottische oudstrijdersprotest een merkwaardige brief aan koning Albert. De koning moest de regeringsmaatregelen nog met zijn handtekening bekleden. Alle hoop van de patriottische oudstrijders was dan ook op hun grote held gevestigd. Sap zou niet over de voorgestelde maatregelen zelf geschreven hebben indien

27. Toch nam Pouillet zelf de verantwoordelijkheid voor het incident op en diende zijn ontslag in. Hij werd op 10 januari 1934 vervangen door Pierlot. PV, 5 januari 1934. ARA, *Ministerraad*, 2025.

28. Hymans aan Max, 31 december 1933. SAB, *Cabinet du Bourgmestre*, 67; P. HYMANS, *Mémoires*. Bruxelles, 1950, pp. 670-671 en 958-959.

29. Max aan Hymans, 31 december 1933. P. HYMANS, *op. cit.*, pp. 670-671.

"[...] de losgebroken campagne niet een veel ernstiger probleem kwam te stellen. De kwestie der gestrafte ambtenaars is, mijn inziens, nu heelemaal op den achtergrond verdwenen. Het gaat er nu, in hoofdzaak, niet meer om of er maatregelen moeten getroffen worden of niet; of de regeering goed heeft gedaan of slecht, maar enkel en alleen hierom: "of de straat bij machte is de wet aan de Regeering te dikteeren".

Volgens Sap zou dit ernstig gezagsverlies betekenen.

"Het vlaamsche gedeelte van 't land [zal] zich definitief tegen Belgie keeren. Ik heb dienaangaande lange gesprekken gehad met Vlaamsche voormannen, met M. Van Cauwelaert, M. Van Isacker enz enz. Ze deelen heelemaal mijne overtuiging. De berichten die ons bereiken over den gemoedstoestand, de wrok en de bitterheid die thans, om het straatkabaal in de Vlaamsche middens zijn verwekt, zijn zoo ernstig dat ik dezen voormiddag, om de gemoederen stil te houden en tegenbetoogingen te beletten, in overeenstemming met M. Van Cauwelaert het hoofdartikel heb gedikteerd dat morgen vroeg, in 't zondagnummer van "De Standaard" zal verschijnen. Het zou, Sire, voor het land een ontzettende ramp zijn moest de regeering maar in 't minst achteruitdeinzen omwille van het straatrumoer dat is losgebroken."³⁰

Saps vrees werd niet bewaarheid. Albert liet zich niet door het oudstrijdersgeweld imponeren. Hij schreef wel een brief aan de regering, waarvan inhoud en bewoordingen overeengekomen waren met eerste minister de Broqueville, die evenmin geneigd was om rekening te houden met de straatagitatie.³¹

De laatste brief van Albert herstelde de consensus binnen de regering en is een voorbeeld van een geslaagde interventie van de koning. De koning stelde voor een commissie op te richten van drie magistraten die op zeer korte termijn de reeds ontvankelijk verklaarde aanvragen zou behandelen. De ministerraad ging op dat voorstel in. Enkel Sap sputterde tegen:

"Le Roi va attirer la désaffection du peuple flamand. Il met sa couronne en péril. Ce serait une lâcheté vis-à-vis de l'opinion publique de céder devant une manifestation de la rue."

30. Sap aan Albert, 30 december 1933. KA, *Albert-Elisabeth*, 123.

31. Zie P. HYMANS, *op. cit.*, pp. 959-960 voor de informele besprekingen binnen de regering omtrent het antwoord op de straatagitatie.

De andere ministers konden Sap evenwel overhalen om tot een oplossing te komen:

“Tous félicitèrent Sap d’avoir fait acte d’homme d’Etat en adhérant à la solution suggérée par le Roi.”³²

De commissie werd per KB van 6 januari 1934 opgericht onder voorzitterschap van P. Goddyn (eerste voorzitter van het Hof van Cassatie).

Door de tussenkomst van de koning openbaar te maken, probeerde de regering de patriottische gemoederen te bedaren. Dit was kennelijk onvoldoende, want op 11 januari 1934 oordeelde de ministerraad dat manifestaties in Brussel voortaan niet meer toegelaten mochten worden. De Broqueville en minister van Binnenlandse Zaken Pierlot hadden daarover een gesprek met burgemeester Max. Bovendien trad de liberale minister van Landsverdediging Albert Devèze officieus in contact met de oudstrijdersverenigingen.³³

De preventieve en repressieve inspanningen mochten niet baten. Op 12 januari 1934 kwam het tot rellen naar aanleiding van een nationale mobilisatie van het *Légion Nationale* tegen het KB van 6 januari 1934. Het *Légion Nationale* was in 1922 na Mussolini’s machtsovername in Italië opgericht door misnoegde militairen en oudstrijders. De organisatie vond heel wat steun in het oudstrijdersmilieu. De leider van die extreem-rechtse ultra-nationalistische groepering was sinds 1927 de Luikse advocaat Paul Hoornaert (1888-1944, oorlogsvrijwilliger) die er een gedisciplineerde, op Italiaanse leest geschoeide militie van maakte. Het *Légion Nationale* was opgedeeld in centuriën en had militaire uniformen, zwarte hemden (die later geruild werden voor donkerblauwe, om té zichtbare associaties met het fascisme te vermijden), de Romeinse groet en de fasces als attributen. Naar schatting telde het *Légion Nationale* eind jaren dertig ongeveer 5.000 legionairs. In hun pers was het al koningver-

32. Colson aan de Lichtervelde, 31 december 1933. ARA, *Papiers de Broqueville*, 684; PV’s, 4, 5 januari 1934. ARA, *Ministerraad*, 2025; het verzet van Sap tegen de koninklijke interventie komt aan bod bij P. HYMANS, *op. cit.*, pp. 959-960; L. DE LICHTERVELDE, ‘La dernière intervention politique du Roi Albert.’ *Académie Royale de Belgique. Bulletin de la Classe des Lettres et des Sciences morales et politiques*, 1950; C.H. HÖJER, *Le régime parlementaire belge de 1918 à 1940*. Bruxelles, 1969, pp. 217-218; J. STENGERS, *De koningen der Belgen. Macht en invloed. Van 1831 tot nu*. Leuven, 1992, p. 204.

33. PV, 11 januari 1934. ARA, *Ministerraad*, 2025.

ering, corporatisme, nieuwe orde, anticommunisme, anti-flamingantisme en jodenhaat dat de klok sloeg. Interessant zijn ook de connecties naar de financiële wereld, het oudstrijdersmilieu en het Hof. Hoornaert was de juridische raadsman van de grote Luikse staalfabriek Ougrée-Marihaye van baron Paul de Launoit (Brufina, *Banque de Bruxelles*), die uitstekende relaties onderhield met de Belgische koningen. Een andere brugfiguur naar het Hof was burggraaf Charles Terlinden. Het *Légion Nationale* onderhield tevens nauwe relaties met de militaire inlichtingendienst en beschikte over een clandestiene organisatie in het Belgisch leger, *Le Mot du Soldat*.³⁴

De Brusselse politie trof strenge maatregelen met het oog op de aangekondigde betoging van 12 januari 1934. Elk politiek uniform of embleem was verboden, de neutrale zone was streng verboden terrein en er mochten geen drukwerken verspreid worden tijdens de manifestatie. Er werden 100 gendarmes ingeschakeld. Als reactie op die maatregelen meldde het *Légion Nationale* dat het niet zou betogen maar de kortste weg zou nemen van de Grote Markt naar zaal 'Grande Harmonie', waar een meeting was gepland.

Er werden autobussen ingeschakeld, die delegaties uit verschillende landsdelen naar de Grote Markt brachten. Daar werden ze opgewacht door tegenbetogers, die met stenen, rotte eieren en lege flessen gooiden. De tegenbetoging was op informele wijze georganiseerd door een antifascistische coalitie van socialisten en communisten onder leiding van het linkse BWP-lid Fernand Brunfaut (°1886, architect, volksvertegenwoordiger). Volgens de Brusselse politie waren er 400 betogers en 3 à 4.000 tegenbetogers. *Le Peuple* telde 200 betogers en *La Nation Belge* 600 betogers en 5 à 6.000 tegenbetogers. Er vielen 11 gewonden, waarvan twee ernstig.³⁵

II. POLITIEKE AMNESTIE (1937)

Drie jaar later was het amnestievraagstuk helemaal gekanteld. De maatschappelijk-politieke verschuivingen die door de verkiezingsuitslagen

34. W. DE BOCK, *De mooiste jaren van een generatie. De Nieuwe Orde in België vóór, tijdens en na WO II*. Berchem, 1982, pp. 55-61.

35. Politierapport, 12 januari 1934; persknipsels, 13-14 januari 1934. SAB, *Politie, D21/41* (C. ERVYCNK, *Straat en parlement in het interbellum. Een eerste benadering: repertorium van de straatmanifestaties te Brussel, 1933-1940*. Gent, RUG, OLV, 1985, pp. 83-85).

van 24 mei 1936 aan het licht kwamen,³⁶ lagen hiervan aan de basis. Algemene amnestie was één van de gemeenschappelijke doelstellingen van het *Vlaams Nationaal Verbond* (VNV) en dié Vlaamse katholieken die in toenemende mate gewonnen waren voor een Vlaamse katholieke concentratie op een Nieuwe Orde-leest geschoeid: de groep rond *De Standaard* van Gustaaf Sap, de *Katholieke Actie*, de rechts-corporatistische groep rond *Nieuw-Vlaanderen* van Victor Leemans en Gaston Eyskens en verscheidene Vlaamse verenigingen zoals V.O.S., het *Vlaams Economisch Verbond* (VEV), het *Vlaams-nationaal Zangverbond* en het *Davidfonds*.³⁷

De Vlaamse concentratie kreeg in het laatste trimester van 1936 gestalte in de toenadering tussen de in oktober gevormde *Katholieke Vlaamsche Volkspartij* (KVV) en het VNV. De tweede regering-Van Zeeland was hiervan kennelijk erg onder de indruk. Op 4 november 1936 legde ze immers een wetsontwerp neer dat algemene amnestie voorzag. Het ontwerp hield in dat de gestrafte activisten hun burgerrechten terugkregen en was bedoeld om de Vlaamse gemoederen te pacificeren door een oude Vlaamse eis in te willigen. De verzoeningspolitiek van de regering van nationale unie werd gesteund door het Hof: de secretaris van Leopold III, baron Robert Capelle, suggereerde op 2 oktober 1936 dat de regering tegen de Vlaamse rechts-katholieke concentratie een steunpunt moest verwerven in Vlaanderen door *satisfactions substantielles* te verlenen.³⁸

Het was voorspelbaar dat een algemene amnestiemaatregel in het parlement op verzet zou stuiten van de Franstalige liberalen en voorts de patriottische oudstrijders op stang (en op straat) zou jagen. De liberale én wallingantische minister van Justitie Bovesse, die het ontwerp tekende zonder eerst zijn partij te consulteren, moest op 11 april 1937 ontslag nemen als gevolg van de tegenkanting van de Brusselse en Waalse liberalen. Dit ontslag viel perfect samen met de glansrijke overwinning van eerste minister Paul Van Zeeland op Rex-leider Léon Degrelle bij de tussentijdse verkiezingen in Brussel. Bijgevolg kwam de regering door het verdwijnen van Bovesse niet in gevaar. Het volgende knelpunt was een

36. H. BALTHAZAR, 'Het maatschappelijk-politieke leven in België 1918-1940.' In: AGN, 1979, 14, pp. 148-199; E. GERARD, *De katholieke partij in crisis. Partijpolitiek leven in België (1918-1940)*. Leuven, 1985, pp. 285-483.

37. Over de Vlaamse concentratie, zie G. VAN HAVER, *Onmacht der verdeelden. Katholieken in Vlaanderen tussen democratie en fascisme 1929-1940*. Berchem, 1983, pp. 154-212; E. GERARD, *De katholieke partij ...*, pp. 557-469; L. WILS, *Honderd jaar Vlaamse beweging*. Leuven, 1989, III, pp. 53-84; B. DE WEVER, *op. cit.*, 223-234.

38. Nota Capelle, 2 oktober 1936. KA, *Secretariaat Leopold III*, XIV/7.

vervanger te vinden zonder de amnestiewet in het gedrang te brengen. Op 20 april 1937 werd Victor de Laveleye in de regering opgenomen, nadat hij als woordvoerder van de liberale partij verklaard had de wet niet te zullen goedkeuren.³⁹

Omstreeks hetzelfde tijdstip begon het VNV aan een resurrectie van Borms. Een groots opgezette Bormshulde in Antwerpen op 22 april 1937 was er volledig op gericht de populaire Vlaamse martelaar met de extreem-rechtse Vlaams-nationalisten te associëren.⁴⁰

In deze moeilijke gepolariseerde uitgangspositie werd het parlementaire debat over de amnestiewet op 19 mei 1937 geopend. Aanvankelijk hoopvol gestemd, dreigde Van Zeeland drie dagen later al met ontslag als er geen 'nationale meerderheid' gevonden werd voor het geamendeerde ontwerp. Hij streefde naar een pacificatie die voor de Vlamingen 'reëel en definitief' zou zijn.⁴¹ De politieke besluitvorming ging echter gepaard met een golf van straatagitatie.

1. De twee maten van burgemeester Adolphe Max

Een betoging van de V.O.S. voor amnestie, die gepland was voor 23 mei 1937, werd aanvankelijk door burgemeester Adolphe Max verboden. Onder druk van de regering én het Hof manifesteerden de Vlaamse oudstrijders uiteindelijk toch.

1.1. De fraternellenbetoging van 2 mei 1937

Op 2 mei 1937 mocht een betoging van de fraternellen en Vuurkruisen immers wél door Brussel marcheren van de politie. Naast de UFAC en de Vuurkruisen stapten ook delegaties van de meer gematigde en grootste patriottische oudstrijdersbonden *Fédération Nationale des Combattants* (F.N.C.) en *Fédération Nationale des Invalides* (F.N.I.) en verscheidene burgerfederaties op. Volgens *De Standaard* nam 5.000 man aan de demonstratie deel. Er werden bloemen neergelegd aan het graf van de Onbekende Soldaat. Burgemeester Max mobiliseerde 261 gendarmes en liet enkel nationale vlaggen en 'neutrale', d.w.z. niet-politieke organisaties deelnemen aan de optocht. De invulling van het begrip 'niet-politiek' was

39. T. LUYKX, M. PLATEL, *Politieke geschiedenis van België*. Antwerpen, 1985, I, pp. 368-369.

40. B. DE WEVER, *op. cit.*, p. 306.

41. Op 14 mei 1937 gaf een vergadering van de meerderheidspartijen onder leiding van Van Zeeland reden tot hoop; op 22 mei 1937 was die consensus alweer zoek. PV's, 14 en 22 mei 1937. ARA, *Ministerraad*, 2027.

zeker in het geval van de extremistische oudstrijdersorganisaties omstreden. Op de trappen van de Beurs vonden kleine incidenten met Rex-leden plaats.⁴²

De nationale autoriteiten bleven niet doof voor de Vlaamse verontwaardiging over de twee maten waarmee burgemeester Max mat. Eerste minister Van Zeeland en minister van Binnenlandse Zaken August De Schryver zetten burgemeester Max onder druk om zijn verbod in te trekken:

“On ne peut soutenir qu’une manifestation contre un projet du Gouvernement ayant été autorisée, une manifestation en faveur de ce projet soit interdite légitimement. Le Gouvernement estime que la décision du Bourgmestre, si elle était maintenue, aurait sur le plan national, des conséquences fâcheuses en laissant croire que les éléments flamands ne sont pas traités avec équité dans la capitale.”⁴³

Uit de ministerraadsverslagen blijkt dat Max ondanks de druk van de regering aanvankelijk bij zijn standpunt bleef.

Zijn halsstarrigheid stelde de regering-Van Zeeland bloot aan een spervuur van parlementaire interpellaties. Van Cauwelaert wilde de spits afbijten, maar werd door de ministerraad afgeremd om de pacificatiepoging in het amnestiedebat niet in het gedrang te brengen.⁴⁴

Adolphe Max werd via Paul Hymans ook door zijn vriend Louis Wodon onder druk gezet om zijn maatregel in te trekken. De argumentatie van Wodon, die onder Leopold III staatssecretaris van het Koninklijk Huis was geworden, is op zijn minst merkwaardig te noemen. ‘Men’ had Wodon verteld dat de UFAC stappen zou ondernemen naar Max toe om hem te vragen de manifestatie voor amnestie toch toe te laten.

“S’il en est ainsi, je pense que le Bourgmestre ferait bien d’autoriser en fin de compte la dite manifestation!”

Bovendien geloofde Wodon dat het betogingsverbod aan bepaalde Vlaamse kamerleden een motief verschafte om het amnestievoorstel van

42. SAB, *Politie*, D 27/41 (C. ERVYNCK, *op. cit.*, pp. 99-100); behalve *De Standaard* vermeldden de kranten geen betogersaantallen. M. MAES, *op. cit.*, p. 190.

43. PV, 7 mei 1937. ARA, *Ministerraad*, 2027.

44. PV, 10 mei 1937. ARA, *Ministerraad*, 2027. Woordvoerders van alle Vlaamse partijen interpelleerden over het betogingsverbod. *Parlementaire Handelingen*, Kamer, 13 mei 1937.

*les Staf Declercq et autres factieux*⁴⁵ te steunen. Er waren gesprekken geweest waaruit bleek dat de UFAC-leiding niet goed begreep wat het regeringsontwerp precies inhield en het verwarde met het verregaande, 'absurde en ongrondwettelijke' VNV-voorstel.⁴⁶

De UFAC zond boze brieven aan het adres van Van Zeeland met misplaatste en kwetsende uitlatingen over amnestie. Als gevolg daarvan dreigde de eerste minister de beloofde medewerking van het leger aan een militair feest van UFAC op te schorten. Het is plausibel te veronderstellen dat de regering op dat dreigement terugkwam nadat de UFAC de Vlaamse betoging liet defileren zonder roet in het eten te gooien. De beslissing om minister van Landsverdediging Denis, die zelf luitenant-generaal was, de regering te laten vertegenwoordigen op het feest van UFAC, dateert immers van 24 mei 1937, de dag na de V.O.S.-betoging.⁴⁷

1.2. De V.O.S.-betoging van 23 mei 1937

Burgemeester Max liet de V.O.S.-betoging uiteindelijk toe, maar niet zonder langs heel het traject de straten te ontruimen en de toegangswegen af te sluiten, zodat *de machtige stoet door een dode stad moest optrekken* (Elias). Hoewel de Vlaamse betoging van 23 mei 1937 op die manier geen levendige indruk heeft kunnen nalaten op de buitenwereld, werd ze onmiskenbaar een groot succes. De betogingsaantallen varieerden sterk naargelang de politieke gezindheid van de bron: 12.000 volgens de Brusselse politie, 15 à 20.000 volgens *Le Peuple*, 17.000 volgens *La Dernière Heure*, 20.000 volgens *La Nation Belge*, 22 à 30.000 volgens *La Libre Belgique*, 40 à 50.000 volgens *De Standaard* en 100.000 volgens *Volk en Staat*.

De manifestatie was sterk hiërarchisch opgebouwd en op militaristische wijze georganiseerd. Voorop marcheerden in rijen van vier: het hoofdbestuur van V.O.S, het IJzerbedevaartcomité, gevolgd door een groot aantal Vlaamse kamerleden achter een groot spandoek *De Vlaamse*

45. Bedoeld werd het wetsvoorstel-Blavier dat bestuurlijke amnestie voorzag en niet door de regering werd bijgetreden. Zie PV's 27 april 1937, 7 en 10 mei 1937. ARA, *Ministerraad*, 2027.

46. Wodon aan Hymans, 10 mei 1937; Hymans stuurde de brief door aan Max. SAB, *Cabinet du Bourgmestre*, 68.

47. PV's, 14 mei 1937; 24 mei 1937. ARA, *Ministerraad*, 2027. De verklaring luidde: *Les difficultés survenues au sujet de cette fête ont été levées, l'UFAC ayant fait le geste que le Gouvernement estimait nécessaire pour effacer l'impression regrettable produite par certaines expressions déplacées.*

parlementairen solidair met hun volk. Staf De Clercq, Gustaaf Sap en de leden van het directorium van het KVV liepen naast Van Cauwelaert, de liberaal Boeckx en de socialist August Balthazar. Achter die kop stapten de hoofdbesturen van de verenigingen aangesloten bij het *Verbond van Vlaamse Cultuurverenigingen* (VTB, VEV, *Davidfonds*, *Vlaams Kruis*,...). Ook de met VNV-propaganda herrezen Borms werd opgemerkt.

Daarna volgden de 'soldaten' die per provincie in rijen van acht opstapten. De betogers waren per gemeente en per provincie verplicht zich een amnestievlag aanschaffen, die 15 fr. kostte. De V.O.S. verspreidde richtlijnen, waarin aangedrongen werd op een waardig en tuchtvol verloop van de manifestatie. De toon van de richtlijnen spreekt boekdelen over het gedisciplineerd karakter dat men aan de manifestatie wilde geven:

"Geen geroep en getier, eensgezind en sterk optreden voor een volledige en onvoorwaardelijke amnestie; daag niet uit en schenk geen aandacht aan uitdagingen; zingt Vlaamse strijdliederen, zingt ze goed; geen afzonderlijke kentekens, uniformen of vlaggen; het betogingskenteken (1 fr.) is verplicht; geen spandoeken buiten deze van V.O.S.; luister naar het tuchtvol ordewoord van de commissarissen der betoging."

De manifestatie zelf verliep zoals de organisatoren het gewenst hadden. Nadien ontstonden incidenten in de cafés aan het Rogierplein. Spontane toespraken van op stoelen en tafels, de vreugde over de massale betoging en het aanhoudend zingen van de Vlaamse Leeuw creëerden een woelige sfeer. Toen de opgeroepen politie wilde ingrijpen, kreeg zij glazen, flessen en stoelen naar het hoofd. De atmosfeer bleef gespannen van 16 uur tot 20 uur, wanneer de gendarmerie een einde maakte aan de moeilijkheden. Twee agenten raakten gewond en drie personen werden gearresteerd.⁴⁸

De kosten voor de ordehandhaving beliepen 63.767 fr. en kwamen ten laste van het nationaal budget van Binnenlandse Zaken. Bij wijze van hoge uitzondering stond dit punt op de agenda van de ministerraad.⁴⁹

2. *De BWP als Belgisch cement*

Einde mei 1937 was de amnestiekwestie op parlementair vlak in een complete impasse verzeild. De liberalen stonden vijandig tegen het regeringsontwerp, maar niet tegen de regering-Van Zeeland. Op 31 mei legde de regering drie oplossingen ter tafel om de crisis te boven te komen: 1)

48. SAB, *Politie*, D 21/47 (C. ERVYNCK, *op. cit.*, pp. 100-103); betogersaantallen ook bij M. MAES, *op. cit.*, p. 190.

49. PV, 7 juni 1937. ARA, *Ministerraad*, 2027.

de volksvertegenwoordigers alle vrijheid laten; 2) de vertrouwenskwes- tie koppelen aan een verdaging van de stemming; 3) de vertrouwenskwes- tie koppelen aan een regeringsamendement, waarbij ter dood veroordeelden uitgesloten werden van verkiesbaarheid. De ministerraad koos unaniem voor de derde oplossing.⁵⁰

Het belangrijke feit dat het regeringsontwerp op 2 juni 1937 met 94 tegen 75 stemmen bij 16 onthoudingen goedgekeurd werd in de Kamer, was te danken aan de BWP. De socialisten vormden blok om de regering van nationale unie te redden. De verslagen van het partijbureau en de Algemene Raad verschaffen opheldering over hun houding.

Het probleem werd op 28 mei 1937 op de bureauvergadering aange- kaart door Arthur Wauters, die na het ontslag van Vandervelde uit de regering-Van Zeeland II het ministerie van Openbare Gezondheid had overgenomen. Hij vestigde de aandacht op het feit dat het wetsontwerp van de liberale wallingant Bovesse in november 1936 geen greintje protest had veroorzaakt en stelde zich de vraag naar de reden van de plotselinge ontketening van Vlaamse en Waalse emoties zes maanden later. Wauters gaf zijn persoonlijke analyse. Hij vond dat een socialistische partij zowel uit ideologische als uit pragmatische overwegingen voorstander van amnestie behoorde te zijn. Het amnestieprobleem kon bovendien niet los gezien worden van de maatschappelijk-politieke situatie die zeer snel evolueerde.

Een regeringscrisis zou desastreuze politieke en sociale gevolgen met zich mee brengen volgens Wauters. Op politiek vlak was er de heropricting van de katholieke partij, waar achter de schermen nostalgisch aan gewerkt werd. Een Vlaams-Waalse polarisatie rond het amnestieontwerp impliceerde een enorme katholieke meerderheid van Vlaams-nationalisten, rexisten en katholieken en een minderheid van een dertigtal Vlaamse socialisten versus de gehele liberale parlamentsfractie, de communisten en de Waalse socialisten. Op sociaal vlak was Wauters er als betrokken minister van overtuigd dat het amnestievraagstuk een rookgordijn was waarachter zich steeds duidelijker groeiende vijandigheid tegen de sociale politiek van de regering-Van Zeeland aftekende. De aandacht van de publieke opinie moest op die sociale problematiek gericht worden. De socialistische 'troepen' dienden met dat thema opnieuw gegalvaniseerd te worden.

50. De discussie werd helaas niet genotuleerd. PV, 31 mei 1937. ARA, *Ministerraad*, 2027.

Zelf uitstel vragen zou de regering in diskrediet brengen. Uitstel zou bovendien voedsel geven aan Vlaams-nationalistische agitatie, die ook de BWP zou verplichten de communautaire problematiek vóór de sociaal-economische te plaatsen.

De leden van het partijbureau (Achilles Delattre, Emile Vandervelde, Arthur Gailly, Max Buset, Achiel Van Acker, De Block en Jauniaux) waren het met de diagnose van Wauters eens.

Het kwam er dus op aan een Vlaams-Waalse polarisatie binnen de BWP te verhinderen om het sociale beleid van de regering-Van Zeeland te redden. Het is opvallend dat zowel de Waalse als de Vlaamse woordvoerders ervan overtuigd waren dat het amnestievraagstuk de socialistische achterban in feite steenkoud liet. *La masse s'en fiche*, meende Arthur Gailly, terwijl Achiel Van Acker dacht dat een gigantische meerderheid voor amnestie bij een potentieel referendum in Vlaanderen nog niet betekende dat de mensen zich door het debat lieten passioneren.⁵¹

Op 1 juni 1937 kwam de Algemene Raad bijeen om tot een consensus te komen en de socialistische fractie onder druk te zetten om de amnestiekwestie zo vlug mogelijk eensgezind af te handelen. Jauniaux zette de visie van het Bureau uiteen dat 1) de agitatie rond amnestie een conservatieve weerstand tegen het sociale beleid verhulde en 2) de katholieken de Vlaams-nationalisten achterna holden om een mystieke katholieke eenheid te herstellen.

Volgens de Waalse socialist Hubin onderhield de agitatie rond amnestie op een kunstmatige manier een Vlaams minderwaardigheidscomplex en was de regering in de fout gegaan door stelling te nemen in de electorale en demagogische competitie tussen christen-democraten en Vlaams-nationalisten.

“Que la démocratie chrétienne fasse front contre le frontiste au lieu de le suivre!”

Er werd gevraagd amnestie te verlenen aan mannen die een fascistische ideologie beleden en in de straten van Brussel de fascistische groet brachten. Hubin was voorstander van amnestie voor zover dit radicaal, totaal en onvoorwaardelijk de communautaire rust zou terugbrengen,⁵² maar het was volgens hem waanzin te hopen dat de amnestiewet het Waalse volk niet tegen het Vlaamse zou opzetten. August Balthazar, die

51. Bureau, 28 mei 1937. AMSAB, *BWP-Bureau*, 267.

52. Even in herinnering brengen dat Hubin in 1924 samen met Huysmans een algemeen amnestievoorstel in het parlement indiende (zie hoger).

in de V.O.S.-betoging van 23 mei 1937 mee opstapte, meende dat de Vlaamse socialisten veel minder gepassioneerd werden door het amnestievraagstuk dan de Waalse kameraden:

“Vous imaginez-vous que la question des activistes est tellement populaire dans les milieux ouvriers flamands? Croyez-vous que l’attitude que nous prenons soulève l’enthousiasme de la classe ouvrière en Flandre? Pas du tout.”

Balthazar wilde in de eerste plaats amnestie als socialist en was in de tweede plaats bedroefd dat de Walen niet wilden inzien wat zich in het hart van de Vlamingen afspeelde. Die waren het minderwaardigheidsgevoel voorbij, maar de repressie van het activisme herinnerde aan de ondergeschikte positie van het Vlaamse volk in de 19de eeuw. Met die associatie moest komaf worden gemaakt. Hij deed een beroep op het socialistische geweten van de Walen. Op het Waalse argument dat de Vlaams-nationalisten niet zouden stoppen met agiteren tot Borms de gekroonde koning van Vlaanderen was, replikeerde Eekelers uit Antwerpen dat de VNV-ers niets anders deden dat Hitler imiteren en in Vlaanderen wel verslagen zouden worden.

Volgens minister van Buitenlandse Zaken Paul-Henri Spaak moést de regering zich interesseren voor de amnestiekwestie, omdat de verhouding tussen Vlamingen en Walen één van de grote Belgische problemen was. Sinds het indienen van het wetsontwerp-Bovesse was het tot een resurrectie van Borms gekomen, wat de ‘oude en legitieme ressentimenten’ van de Waalse kameraden weer aan het koken had gebracht. Uitstel had geen zin omdat de extremisten in beide kampen de agitatie zouden aanwakkeren:

“Les passions vont se multiplier, s’enfler de plus en plus, on va organiser des manifestations en Flandre et en Wallonie et nous voyons combien ces manifestations créent encore des incidents supplémentaires.”

De oplossing die de regering had uitgewerkt, was volgens Spaak een echte Belgische compromisoplossing. Enerzijds werd de emancipatie van Vlaanderen vervolledigd; anderzijds was de niet-verkiesbaarheid bedoeld om de Waalse gevoeligheden te kalmeren. De Belgische eenheid garandeerde de democratie. De BWP was hiervan het cement.

De Algemene Raad keurde unaniem (min zes onthoudingen) de dagorde van het Bureau goed om de BWP-kamerleden te engageren blok te vormen voor het geamendeerde amnestieontwerp.⁵³

Het directorium van het KVV keurde de oplossing van de regering af. Op die manier ontstond er een conflict met de Katholieke Vlaamse Kamergroep. Die sprak zich wel uit tegen het regeringsamendement, maar schatte de regering-Van Zeeland belangrijker in dan amnestie en stemde vóór de wet in haar geheel. VNV en Rex stemden tegen de wet, doch om verschillende redenen. Rex zat in dit dossier veeleer op de golfhengte van de Franstalige liberalen.⁵⁴

3. De oorlogsdecoraties geofferd

3.1. Overzicht van de patriottische mobilisatie in juni-juli 1937

Tussen de stemming in de Kamer en de stemming in de Senaat werd aan Franstalige kant gemobiliseerd tegen de amnestiewet. Er werd een grote patriottische manifestatie gepland op 23 juni 1937. In een gespannen atmosfeer besliste de ministerraad de senatoren niet te presseren en een gereserveerde houding aan te nemen:

“Il faut, en effet, craindre dans l’atmosphère actuelle, un accès de mauvaise humeur.”⁵⁵

Op 9 en 10 juni 1937 demonstreerden de Vuurkruisen uit het Brusselse op een zeer symbolische manier tegen het wetsontwerp. De Vuurkruisen van Sint-Joost-ten-Node hielden een vergadering met het oog op de grote manifestatie de 23ste. Hun voorzitter was de rexiest Jean Ruttiens (°1893, ondernemer). De Vuurkruisen eisten het ontslag van de regering, de ontbinding van het parlement en nieuwe verkiezingen rond amnestie. Na de vergadering trokken 200 à 300 Vuurkruisen onder leiding van rijzende ster Valmy Stassart spontaan en onaangevraagd de straat op naar de Congresskolom. Stassart was een rexiestische apotheker uit Charleroi die aan het hoofd stond van de radicale Henegouwse Vuurkruisen. Ze legden allen hun oorlogsdecoraties neer aan het monument van de Onbekende Soldaat. Stassart sprak:

53. Algemene Raad, 1 juni 1937. AMSAB, *BWP-Algemene Raad*, 282.

54. H. ELIAS, *op. cit.*, pp. 66-67.

55. PV, 7 juni 1937. ARA, *Ministerraad*, 2027.

“Jurons donc sur sa tombe que, si l'on amnistie les traîtres, nous les descendrons.”

Met dit theatraal moment was de toon van het patriottisch verzet helemaal gezet.

Op 10 juni 1937 mobiliseerde de Brusselse burgemeester 189 gendarmes. Tweehonderd Vuurkruisen konden evenwel door het politiekordon aan het Congresplein dringen en de symbolische actie aan het monument van de Onbekende Soldaat herhalen: in totaal werden 403 decoraties geofferd.⁵⁶

Het oudstrijdersprotest had geen effect op de parlementaire besluitvorming: op 11 juni 1937 keurde ook de Senaat de amnestiewet goed.

Een anonieme oudstrijder legde naar aanleiding van de goedkeuring door de Senaat zes ingekaderde decoraties neer bij de Onbekende Soldaat, aan wie de volgende boodschap werd gebracht:

*A mon cher frère inconnu
Je te rends à toi les décorations dont
nous étions fiers
A partir de ce jour je ne sais ce que veux dire
“Patrie”
Je pense à mes copains morts au champ d'honneur⁵⁷*

Tussen 9 juni en 1 augustus 1937 vonden niet minder dan 32 anti-amnestiebetogingen van oudstrijders plaats.⁵⁸ In Verviers en Dinant manifesteerden op 9 juni 1937 volgens *La Libre Belgique* respectievelijk 500 en 1000 oudstrijders. In Spa en Luik kwamen op 13 juni 1937 de Vuurkruisen op straat. In Brussel hielden 150 UFAC-leden op 15 juni 1937 vijf minuten stilte voor het monument van de Onbekende Soldaat. Op 20 juni 1937 betoogde het *Légion Nationale* in Gent en op 21 juni mobiliseerde de *Entente des Anciens Combattants Montois* duizenden oudstrijders in de straten van Bergen. Op 23 juni volgde de apotheose en werd de neutrale zone in Brussel op spectaculaire wijze bezet door oudstrijders (zie verder). Vanaf die datum volgden nog betogingen in Luik

56. SAB, *Politie*, D/21/48 (C. ERVYNCK, *op. cit.*, pp. 103-104); A. COLIGNON, *Les anciens combattants en Belgique francophone, 1918-1940*. Liège, 1984, p. 157.

57. C. ERVYNCK, *op. cit.*, p. 104.

58. Zie M. MAES, *op. cit.*, p. 191-193.

(24/6), Ukkel (25/6), Elsene (26/6), Moeskroen (27/6), Huy (2/7), Doornik (3/7), Schaarbeek (3/7), Aarlen (4/7), Sint-Joost (4/7), Namen (4/7), Vorst (6/7), Nijvel (7/7), Brussel (8/7), Gent (8/7), Sint-Joost (8/7), Etterbeek (10/7), Schaarbeek (12/7), Tamines (18/7), Villers-la-Ville (18/7), Jaurche (19/7), Dinant (25/7), Andenne (30/7), Tienen (1/8) en Charleroi (1/8).

De meeste collectieve acties culmineerden in het afleggen van de oorlogsdecoraties. Die werden vervolgens aan de eerste minister opgestuurd als teken van verzet tegen de amnestiewet. Telkens werd het *Te Velde* gespeeld. In Namen stond een doodskist voor het oorlogsmonument. De federale voorzitter van de Naamse Vuurkruisen legde een bloemstuk neer met een lint waarop geschreven stond: *Debout tous pour qu'ils ne soient pas morts en vain*. Hij legde zijn medaille in de doodskist, een symbolische handeling die herhaald werd door de 500 verzamelde Vuurkruisen.⁵⁹

De geografische spreiding van de betogingen bevestigt de voor de hand liggende conclusie dat de agitatie groter was in Brussel en Wallonië dan in het Vlaamse landsgedeelte. De Brusselse Vuurkruisen probeerden dit beeld te corrigeren met de organisatie van een louter Vlaamse betoging in Brussel, die echter niet van de grond is gekomen. Een spontane betoging op 13 juni 1937 voor het monument van de Gentse gefusilleerden was voor de Vuurkruisen een bewijs dat de verontwaardiging in Vlaanderen even levendig was als in de rest van het land.

In Antwerpen ageerde Guillaume Jaspers tegen de *superpatriotards* uit Brussel. Jaspers was oorlogsinvalides, gedecoreerd met een *carte de feu* en acht frontstrepen en lid van de Antwerpse Vuurkruisen. Hij viel de leiding aan, met name de Vlaamse secretaris Herbosch, die hij grootheidswaanzin verweet. De leiding van de Vuurkruisen legde geen enkele rekenschap af aan de basis en zaaide volgens Jaspers verdeeldheid in de beweging. Hij laakte het feit dat de basis goed was om lidgeld te betalen en in de manifestaties te marcheren, maar geen inspraak had. De Vuurkruisen moesten zich volgens hem niet mengen in de strijd rond amnestie voor zover de belangen van de frontsoldaten niet in het geding kwamen.⁶⁰

Alle betogingen werden georganiseerd door patriottische oudstrijdersverenigingen.

De Waalse beweging ageerde of mobiliseerde niet publiekelijk tegen amnestie. De uitzondering die de regel bevestigt is een meeting van de

59. Rapport [Staatsveiligheid], 6 juli 1937. ARA, *Provincie Brabant*, 35.

60. Rapport [Staatsveiligheid], 2 juli 1937. ARA, *Provincie Brabant*, 35.

*Ligue d'Action Wallonne*⁶¹ in Luik op 1 juli 1937. Volgens de Staatsveiligheid waren er 900 aanwezig. Ze kwamen luisteren naar de liberale volksvertegenwoordiger Emile Jennissen, commandant Vanniesbecq (oorlogsinvalide), de socialistische volksvertegenwoordiger Georges Hubin en abbé Mahieu (directeur van *La Wallonie Nouvelle*). De sprekers hadden het minder over amnestie dan over het Vlaamse imperialisme waartegenover Wallonië zijn autonomie moest bewaren. Enkel Mahieu haalde fors uit naar de amnestiewet die 'helden en verraders op dezelfde voet bracht.'⁶²

3.2. *De apotheose: de oudstrijdersbetoging van 23 juni 1937*

Het hoogtepunt in de golf van patriottische acties was de betoging in Brussel op woensdag 23 juni 1937. Het Brusselse politiearchief en het Brabantse provinciearchief bevatten uitzonderlijk veel materiaal over wat één van de woeligste en belangrijkste demonstraties uit de geschiedenis van het interbellum is geweest. Er werd een documentaire van gemaakt, die later in de Brusselse cinema's werd vertoond.

Het initiatief voor de betoging ging uit van het *Front Commun des Anciens Combattants de Charleroi-Thuin-Soignies*. De oudstrijders uit Bergen sloten zich bij de groep aan. Woordvoerders naar de autoriteiten toe waren Vandenbossche, voorzitter van de *Amputés de Guerre*, afdeling Namen en Henegouwen en Lambotte, voorzitter van de *Anciens de l'Armée d'occupation*.

In de week voorafgaand aan de betoging deden onheilspellende geruchten de ronde. In *Le XXIème siècle* en *Le Peuple* werd verslag uitgebracht van een vergadering van UFAC, waar kritiek was uitgeoefend op de koning. *La Nation Belge* kondigde aan dat de betogers de neutrale zone zouden schenden en bezetten. Jean Ruttiens (zie hoger) vertrouwde de onderbureauchef van de centrale afdeling van de Brusselse politie toe dat de protagonisten van de anti-amnestiebeweging op een bezetting van de strategische punten van de hoofdstad aanstuurden. Ze moesten bezit nemen van de openbare weg en een hongerstaking houden tot ze voldoe-

61. Oppericht in november 1923 als consecratie van de federalistische stroming binnen de *Assemblée Wallonne*.

62. Rapport [Staatsveiligheid], 3 juli 1937. ARA, *Provincie Brabant*, 35.

ning kregen. Ze zouden dekens en voedsel meebrengen en zich desnoods door de openbare macht laten doden.⁶³

Op 21 juni 1937 verleende burgemeester Max de gelegheidsorganisatie uit Henegouwen de toelating voor de betoging twee dagen later. Hij was nochtans op de hoogte van het feit dat de Vuurkruisen uit Charleroi dissidenten waren en rexistische sympathieën hadden. Uit een onderhoud met gouverneur Houtart bleek echter dat Max niet ongerust was over de extreem-rechtse groeperingen binnen de oudstrijdersbeweging. Gouverneur Houtart en procureur-generaal Hayoit de Termicourt waren dat wel, maar meenden dat het psychologisch gezien onmogelijk was om de betoging te verbieden. De toelating tot de betoging intrekken werd door de hogere overheden politiek gezien niet opportuun geacht.

De Brusselse politie trof op het eerste gezicht vrij stevige voorzorgsmaatregelen. De gendarmerie werd versterkt tot 702 manschappen, waaronder 360 gendarmes te paard. De optocht verzamelde aan het IJzerplein om 13 uur. Onder geen enkel beding mocht de betoging van het uitgestippelde traject afwijken of halt houden aan het Congresplein. De neutrale zone was uiteraard verboden terrein.

Max verleende een delegatie de toelating om zich ter hoogte van het graf van de Onbekende Soldaat via de Koningsstraat en het Paleizenplein onder politiebegeleiding naar het Koninklijk Paleis te begeven. De organisatoren beloofden zich aan de voorschriften te houden.⁶⁴

Gouverneur Houtart trof in samenspraak met minister van Binnenlandse zaken De Schryver preventieve maatregelen. Uit de bronnen in het provinciaal archief blijkt dat de betrekkingen met burgemeester Max allesbehalve gesmeerd verliepen. Houtart nam zich voor de passieve bezetting van de straat door de oudstrijders niet te tolereren. Hij gaf Max bijkomende richtlijnen voor de ordehandhaving en wees hem erop dat hij de troepenmacht aan de neutrale zone en het graf van de Onbekende Soldaat onvoldoende sterk vond.⁶⁵

63. Van Deuren aan gouverneur Brabant, 15 juni 1937; kopie aan minister van Binnenlandse Zaken De Schrijver; dit gerucht werd gelogenstrakt door de organisatoren, die er laconiek op wezen dat de meeste betogers de volgende dag weer aan de slag moesten. Van Deuren aan Max, kopie aan Houtart, 21 juni 1937. ARA, *Provincie Brabant*, 35.

64. Dienstorder Brusselse politie, 22 juni 1937. SAB, *Politie*, D 21/48; idem; onderbureauchef Van Deuren aan Max, kopie aan Houtart, 21 juni 1937; handgeschreven nota's van Houtart, 21-23 juni 1937. ARA, *Provincie Brabant*, 35.

65. Nota's Houtart, 21-23 juni 1937. ARA, *Provincie Brabant*, 35.

De behoedzaamheid van de gouverneur was vooral te wijten aan de geruchten over de rexistische en antiroyalistische agitatie binnen de oudstrijdersbeweging. Max kreeg een betogingsaanvraag van de extreem-rechtse jurist Gaston Hubin (oorlogsvrijwilliger en provinciaal voorzitter van de Brabantse *Croix de Feu*), die aanstuurde op een ontvangst ten paleize dezelfde dag als de officiële delegatie. Op aandringen van Houtart toleerde Max geen andere demonstraties. Na de ontbinding waren alle samenscholingen verboden.⁶⁶

Via Wodon vernam Houtart dat de koning op de hoogte was van het groeiend antiroyalisme bij de Vuurkruisen, met name van Hubin. Tijdens een vergadering van de *Fédération de Croix de Feu* zou hij de abdicatie van de koning geëist hebben.⁶⁷ In *La Gazette* van 22 juni 1937 verscheen een artikel van zijn hand, waarin hij aan *notre Frère Inconnu* de 'abominabele' toestemming vroeg om zijn graf te verplaatsen naar de streek van Nieuwpoort. De hoofdstad werd immers onteerd door de aanwezigheid van hypocriete verraders in het parlement en de ministeries:

"Sais-Tu bien que demain, ce seront les Traîtres triomphants qui défilent devant Toi, qui oseront venir souiller ta Dalle sacrée de leur présence, qui feront la loi dans ce pays? Car ils seront députés de ce peuple belge qu'ils ont trahi alors que tu mourais; sénateurs de ce pays, qu'ils ont vendu, pendant que nous souffrions avec Toi; ministres du fils de ce Roi qu'ils déposèrent jadis. Dis, as-Tu pensé à ces horreurs?"⁶⁸

De impliciete terechtwijzing van Leopold III, die de amnestiewet niet verhinderd had, werd begrepen aan het Hof. De koning was het belangrijkste symbolische doelwit van de betoging. De delegatie van gematigde oudstrijders stond erop door de koning in persoon ontvangen te worden. Aan de politie verklaarden de organisatoren dat een weigering ernstige gevolgen zou kunnen hebben. De Staatsveiligheid bevestigde: *L'esprit général est très monté contre le Roi actuel*.⁶⁹

De koning nam pas de dag zelf een beslissing. Op 23 juni telefoneerde de grootmaarschalk van het Hof om 11u55 naar gouverneur Houtart om te melden dat hij (en niet de koning) om 15 uur een delegatie van drie

66. Max aan Houtart, 22 juni 1937; in zijn samenvattend verslag van de gebeurtenissen merkt Houtart op: *Il n'y pas eu de 'refus' formel*. ARA, *Provincie Brabant*, 35.

67. Potloodnota Houtart, 21 juni 1937. ARA, *Provincie Brabant*, 35.

68. Krantenknipsel in ARA, *Provincie Brabant*, 35.

69. Van Deuren aan Max, kopie aan Houtart, 21 juni 1937; Renseignements reçus de la Sûreté le mardi 22 juin 37. ARA, *Provincie Brabant*, 35.

personen zou ontvangen, te weten Gabriel, voorzitter van het *Front Commun des Anciens Combattants de Charleroi-Thuin-Soignies* en zijn twee adjuncten Vandenbossche en Lambotte. Hubin kreeg dus geen audiëntie, maar werd toch zeer voorkomend behandeld. De grootmaarschalk stelde hem per telegram op de hoogte dat slechts de officiële delegatie van de toegelaten betoging in het Paleis zou ontvangen worden.⁷⁰

Voor de hiernavolgende beschrijving van de gebeurtenissen tijdens en na de oudstrijdersbetoging, kon ik steunen op rapporten van de Brusselse politie, gouverneur Houtart van Brabant, procureur-generaal Hayoit de Termicourt en de Staatsveiligheid.⁷¹ De organisatoren schatten dat 10.000 mensen aan de betoging zouden deelnemen. Ze verwachtten betogers uit Brussel, Luik, Gent en Antwerpen. Namen en Luxemburg reageerden niet op de oproepen. Volgens de inlichtingen van de Staatsveiligheid en het parket zouden 6 à 7.000 betogers uit Charleroi en 1.000 uit La Louvière komen opdagen. Politie en parket telden 4.500 à 5.000 deelnemers, een cijfer dat ook in de meeste kranten werd vermeld. Volgens de Staatsveiligheid werd de betoging onderweg versterkt tot 6.000 personen. 55 afdelingen van de UFAC, 22 afdelingen van de Vuurkruisen, een delegatie van Rex en het *Légion Nationale* namen aan de manifestatie deel. De F.N.C. bleef afzijdig. De caféhouders uit Charleroi sloten zich bij de betoging aan uit protest tegen het alcoholbeleid van de regering-Van Zeeland. Er stapten een groot aantal oorlogsweduwen mee op. De verminkten liepen op kop, met een groot spandoek *Honnêtes gens, en avant!* Er waren geen vlaggen in de betoging, die aanvankelijk zeer traag opmarcheerde in rijen van acht en een ongeorganiseerde aanblik bood.

De betogers eisten het ontslag van de ministers, de ontbinding van de Kamer en een referendum over amnestie. Ze droegen papiertjes op hun hoed of in hun knoopsgat met het woord *Dissolution* (ook in het Nederlands). Velen toonden een foto van de Koning-Ridder in uniform. Op sommige foto's stond koning Albert zonder helm, met de tekst *Lui n'aurait pas fait cela*. Op de spandoeken stond te lezen:

70. Max en De Schrijver werden hiervan op de hoogte gebracht. Nota's in inkt van Houtart, 23 juni 1937. ARA, *Provincie Brabant*, 35.

71. Politierapporten, 24 juni 1937. SAB, *Politie*, D 21/48 (C. ERVYNCK, *op. cit.*, pp. 105-109); kopie rapport Van Deuren via Max aan Houtart, 24 juni 1937; Rapport Sûreté via Binnenlandse Zaken aan Houtart, 24 juni 1937; Hayoit de Termicourt aan Houtart, 30 juni 1937; nota's Houtart, 21-23 juni 1937. ARA, *Provincie Brabant*, 35; zie ook A. COLIGNON, *op. cit.*, pp. 157-160, die zich uitsluitend op de pers baseerde.

*Pas d'amnistie pour les Traîtres!
Dissolution, Démission et Référendum!
Vive l'honnêteté!
Dissolution!*

Uit de kreten tijdens de betoging kan opgemaakt worden dat de betogers het sterk op de eerste minister gemunt hadden:

*Au poteau Van Zeeland! Dissolution! A bas Van Zeeland!
Van Zeeland en Amérique avec l'argent des Belges!
A bas les traîtres!
Van Zeeland à Berlin! Van Zeeland chez les boches!
Vive le Roi Albert!
A bas Borms!
Démission!*

In de kop van de betoging trok een opvallende auto de aandacht van de menigte. Op het dak was een kubus vastgemaakt, waarop twee karikaturen te zien waren. Aan de ene kant zag men Borms die aan het loket van een bank een bedrag van een miljoen mark van Leopold III ontving en bedankte met *Merci, Cire. Cire*, het wassen beeld verwees naar de koning, die de amnestiewet had bekrachtigd en afgekondigd. Met de uitdrukking *C'est une cire molle* wordt iemand bedoeld die zich gemakkelijk laat beïnvloeden. Als vorm van kritiek doet de woordspeling denken aan het populaire beeld van Leopold II als de *Roi de Carton* in de 19de eeuw. Aan de andere kant van de kubus was een arbeider voorgesteld die een gehelme en 100% invalide oudstrijder een geldstuk met de boodschap *Tu ne toucheras pas un million, toi, mon brave* overhandigde. De miserabele oudstrijder antwoordde: *Je suis écoeuré d'avoir été brave*. Achter hem stonden drie kinderen te jengelen: *Nous avons faim!*

De *Cire*-karikatuur kon volgens Hayoit de Termicourt op grond van de bestaande wetgeving niet als majesteitsschennis bestraft worden. Helaas was het niet bij de politieofficieren opgekomen om de auto tegen te houden met het oog op een gerechtelijk onderzoek. De incidenten rond de auto, die 'hoogst onaangenaam' waren voor Zijne Majesteit, werden door verscheidene filmers opgenomen. Het parket oefende zachte dwang uit opdat de betreffende scène niet op het scherm zou komen. Dat zou niet gebeuren, noch in België, noch in het buitenland.⁷²

72. Hayoit de Termicourt aan Houtart, 30 juni 1937. ARA, *Provincie Brabant*, 35.

Vanaf de Kruidtuin hitsten de oudstrijders elkaar op met geschreeuw en getier. De rijkswachtpost opgesteld aan de Schaarbeeksepoort werd uitgescholden: *Piotepakkers, lâches!* Rond 15 uur werd onder klaroengeshal een groet gebracht aan de Onbekende Soldaat. Daarna werd de pas versneld en stootte de betoging brullend door naar de neutrale zone: *En avant! Camarades! Au Palais!* Het feit dat de driekoppige delegatie door de grootmaarschalk en niet door de koning zou ontvangen worden, was een belangrijk opruiend element in de turbulentie.

De opmars naar de neutrale zone was georganiseerd door de groep Vuurkruisen die zich in de kop bevond, met name Valmy Stassart, Gaston Hubin, Herbosch en Christians (voorzitter van het muziekkorps van de oorlogsinvaliden). De versperring van een twaalfstal politieagenten werd moeiteloos doorbroken. De kop kon aldus van het betogingsparcours via de Lignestraat afwijken en naar de Treurenberg optrekken. *Zône neutre, en avant!* Het publiek op het trottoir en op de balkons van de Koningsstraat moedigden de betogers aan: *Ils ont raison, vive les Anciens! A bas Van Zeeland! A bas les traîtres!*

Ter hoogte van de Leuvensepoort wierp een 50-tal gendarmes een barricade op. De boven genoemd auto met de *Cire*-karikatuur reed in op een rijkswachtversperring en kon tot het kruispunt van de Koningsstraat met de Treurenberg rijden. Honderden betogers onder leiding van Christians raakten op die manier door de versperring.

In de Wetstraat chargeerde de gendarmerie voor de tweede keer. De betogers werden op dat moment in twee groepen gesplitst. De ene groep, die vooral uit jongeren en vrouwen bestond, kon achteruit gedreven worden in de richting van het ministerie van Landsverdediging in de Wetstraat. De andere groep liep verder in de Koningsstraat, *Au Palais!* schreeuwend. De gendarmerie kon de grootste massa tegenhouden. Er vormden zich aldus twee grote files die passief in de Koloniënstraat en in de Koningsstraat bleven staan. Op de eerste rijen stonden de geamputeerden, de zware invaliden en de blinden. Ze weigerden koppig zich terug te trekken, ondanks herhaalde bevelen. Sommigen ontblootten de buik en vroegen geslagen en gestoken te worden met de matrakken en bajonetten. Dit masochistisch geprovoceer bracht de ordehandhavers in een lastig parket:

“A aucun moment nous ne nous sommes trouvés en état de légitime défense, mais toujours en présence d’amputés et de grands invalides qui s’offraient aux coups.”

Een groep van 300 à 400 personen kon door de versperring glippen. Op het Paleizenplein stonden slechts een twintigtal gendarmes te paard en een tiental gendarmes te voet opgesteld. Hier vond een tweede schermutseling plaats, waarbij een betoger in het gezicht gewond raakte. Het incident werd gefilmd.

De betogers installeerden zich op het Paleizenplein, waar ze bij wijze van protest op de grond gingen liggen. Wellicht probeerden ze met hun bezetting tevens de paarden van de gendarmerie op afstand te houden. Vanaf de vroege namiddag hoopte zich aldus een volkomen inerte menigte samen voor het Paleis: *Dissolution! A bas Van Zeeland! Vive le Roi Albert!* Tal van betogers droegen op hun hoed een papiertje met *Nous regrettons Albert Ier*. De vaak gehoorde kreet *Vive Albert Ier* kan niet anders dan als een belediging aan het adres van Leopold III geïnterpreteerd worden. De rechtstreekse aanval *A bas Léopold III!* werd minder vaak gehoord. Er kwam rijkswachtversterking ter plekke, maar de betogers weigerden zich terug te trekken en bleven obstinaat liggen.

De driekoppige delegatie werd zoals afgesproken door de grootmaarschalk ontvangen en kwam terug met de boodschap dat de hofdignitaris beloofd had alles in het werk te stellen opdat de delegatie ook door de koning zou gehoord worden. Hij *zou* de betogers ook de permissie verleend hebben om te blijven wachten op het antwoord van de koning. Die mededeling maakte de taak van de ordehandhavers er niet eenvoudiger op.

De Staatsveiligheid merkte volgende figuren in de menigte op: senator Georges Vigneron en Albéric de Fraipont. Vigneron was de gepensioneerde rijkswachtmajoor en reservekolonel die in mei 1934 de *Fraternelle de la Gendarmerie* oprichtte. Hij leidde tevens de *Service d'Ordre et de Propagande* (SOP) van Rex en was goed bevriend met Degrelle. Vigneron was de sleutelfiguur in de extreem-rechtse staatsgreepplannen van oktober 1936.⁷³ De extreem-rechtse katholiek Albéric de Fraipont (1893-1966) was voorzitter van de oorlogsvrijwilligers. Beide heren voerden even tevoren op de hoek van de Koningsstraat en Wetstraat een groep betogers aan, die

73. W. DE BOCK, 'Extreem-rechts en de rijkswacht op 25 oktober 1936: een poging tot staatsgreep in België.' In: W. DE BOCK, J. CAPELLE, e.a. *Extreem-rechts en de staat*. Berchem, 1981, pp. 11-58; bij J.-M. ETIENNE, *Le Mouvement rexiste jusqu'en 1940*. Paris, 1968 wordt de staatsgreep-hypothese minder serieus genomen; voor de houding van de regering, zie M. DE CLOPPER, *De tweede regering Van Zeeland (13 juni 1936 - 25 oktober 1937) en de fascistische tendenzen in België*. Gent, RUG, OLV, 1976.

naar het parlamentsgebouw opdrong. Vandewiele, plaatsvervangend liberaal volksvertegenwoordiger, hielp hen: "*Avancez! En Avant, tas de nouvelles, avancez donc!*" Eerst werd Vigneron met een man of tien in de Hertogstraat teruggedreven, maar dan slaagde hij er met een honderdtal toegesnelde betogers de Wetstraat binnen te dringen. Jongeren van het *Légion Nationale* klommen over het hek rond het Park en haalden het neer over een lengte van twintig meter. Dezelfde jongeren bevoorraden de manifestanten op het Paleizenplein met drank.

Om zes uur was het Paleizenplein nog altijd niet ontruimd. De menigte was echter niet langer offensief. De passieve bezetting zou nog tot na acht uur gehandhaafd worden. Hubin, Herbosch en Christians eisten een audiëntie bij Zijne Majesteit. Rond 19u20 werd de officiële *délegué* Vandenbossche door een hofdienaar opgehaald om in Laken door de koning ontvangen te worden die de dag in het Zoute had doorgebracht. De situatie was zodanig gespannen dat niemand de extremist Gaston Hubin belette om deel uit te maken van de delegatie die naar Laken reed.

Uit door Houtart geregistreerde telefoongesprekken tussen de lokale, provinciale en nationale autoriteiten blijkt dat zij het erover eens waren te allen prijze bloedvergieten te vermijden. De bevelhebber van de gendarmerie gaf geen gevolg aan een bevel tot ontruiming, omdat dit levens zou kosten. Men wachtte dan maar het resultaat van de ontvangst ten paleize af, waarvan men een belangrijk moreel effect verhoopde.

Toen Vandenbossche de menigte had ingelicht over de audiëntie slaagde de politie er na herhaalde mislukte pogingen inderdaad in de meeste oudstrijders te overtuigen om weg te gaan. Toch bleef nog een vijftigtal betogers zitten. Rond acht uur kwam burgemeester Max per auto ter plekke. Hij werd goed onthaald, maar moest na veel gearlementeer toch zelf afdruipeu terwijl de weerspannige betogers de Brabançonne zongen. Ten slotte moest de politie drie vrachtwagens inzetten om de refractairen naar het politiebureau af te voeren.

Volgens het rapport van de Staatsveiligheid werd de menigte aan Cantersteen door Hubin en Stassart over de audiëntie bij de koning ingelicht. Leopold III had de delegatie beloofd alles te doen wat binnen zijn grondwettelijke macht lag. De betogers oordeelden na die verregaande geste toch nog dat ze gerold waren en bleven waar ze waren. De harde kern bestond op dat ogenblik nog uit vijfhonderd personen, vooral jongeren en vrouwen en zeer weinig oudstrijders. Ze vertrokken pas toen hun aanvoerder Hubin zei dat de bezetting nutteloos was en dat ze de interventie van de koning moesten afwachten. Hij kondigde een nieuwe betoging aan voor het geval er niet gauw voldoening zou komen: *Nous*

reviendrons à Bruxelles et resterons sur place. Pas dan trokken de betogers onder luid geroep van *Dissolution!* de stad in.

In totaal werden bij de betoging en rellen van 23 juni 1937 426 politiemannen, 702 gendarmes te voet en 360 te paard ingezet. Er werden 37 proces-verbalen opgemaakt voor slagen en verwondingen, weerspannigheid, belediging van politie en rijkswacht, de collectieve vernieling van auto's en de verwonding van de inzittenden. De procureur kreeg 5 klachten van particulieren die verklaarden door politie of rijkswacht geslagen te zijn. Slechts 25 betogers werden opgepakt. We beschikken over een lijst van de arrestanten, die biografische inlichtingen verstrekt, zodat een idee kan gegeven worden van de sociale basis van de betoging. De lijst geeft geen informatie over de politieke gezindheid van de arrestanten, noch over hun lidmaatschap van een oudstrijdersvereniging. Niettegenstaande de opmerkelijke deelname van vrouwen aan de betoging, waren alle arrestanten van het mannelijk geslacht.

De opdeling in leeftijdscategorieën levert het merkwaardige beeld op dat liefst 8 arrestanten na 1900 geboren werden. Een derde van de arrestanten, die als de meest extreme groep binnen de betoging kan beschouwd worden, kon dus onmogelijk als soldaat aan de oorlog deelgenomen hebben en was vrij tot zeer jong tijdens de oorlogsjaren. 2 arrestanten waren in 1914 nog niet eens geboren. De 17 arrestanten die op grond van hun leeftijd wel oudstrijder konden zijn, waren in 1914 tussen 16 en 25 jaar oud en in 1937 dus rond de veertig. De politie pakte 1 veteraan van 56 op. Jammer genoeg is slechts bij 9 arrestanten ook het beroep vermeld. Significant is het geringe aantal arbeiders (1 colporteur, 1 timmerman en 1 tuinman) en het overwicht in de categorie ambtenaren/bedienden: 2 boekhoudkundigen, 1 bode bij een gemeentebestuur, 1 magazijnier, 1 journalist. Voorts werden 1 notaris en 1 ondernemer opgepakt.⁷⁴

Uit de lijst blijkt voorts dat Jean Ruttiens als enige gekende rexist opgepakt werd. Bij zijn arrestatie bracht hij zijn maten de fascistengroet.

Behalve de reeds gesignaleerde Vigneron, de Fraipont en Vandewiele, merkte de Staatsveiligheid nochtans ook op dat volgende personen een leidende rol speelden in de bezetting: de jonge rexist Henri Reuland (°Brussel, 1919), Carlier (°1881, gepensioneerd majoor), Danloy (reserveofficier en lid van het *Légion Nationale*), de rexistische volksvertegenwoordiger Horward en baron Goffinet. De openlijke deelname van

74. Van Deuren aan Max, 24 juni 1937. ARA, *Provincie Brabant*, 35.

Rex-parlementariërs was voor Staf De Clercq een goede reden om het Rex-VNV-akkoord van oktober 1936 op te blazen.

De Staatsveiligheid signaleerde tevens de aanwezigheid van 4 communisten. Georges Van den Boom (°Gent, 1895-1978, linotypist, leider Vlaamse KP), Pierre Joye (°Elsene, 1909-1984, doctor in de rechten, provincieraadslid), Jacques Grippa (°Grivegnée, 1913, secretaris *Main-d' Oeuvre Immigrée*) en Gaston Voglet waren eenvoudige toeschouwers van de gebeurtenissen in de neutrale zone. In tegenstelling tot de extreem-rechtse militanten hadden zij wél registratienummers in de fichier van de Staatsveiligheid.

In *Le Peuple* werd het zwakke politie-optreden aan de kaak gesteld. Max had voor de derde maal sinds 1919 de neutrale zone laten innemen door oudstrijders! De ministerraad riep de Commissie voor de Openbare Orde bijeen om gevolgtrekkingen te maken uit de incidenten. De belangrijkste conclusie was dat de rijkswacht, die op dat moment uit 7.200 eenheden bestond met liefst 700 nieuwe gendarmes moest worden versterkt. De budgettaire toestand liet evenwel niet toe de maatregel uit te voeren.⁷⁵ Burgemeester Max werd door de gouverneur serieus terechtgewezen.⁷⁶

Ook procureur-generaal Hayoit de Termicourt was ervan overtuigd dat de incidenten in de neutrale zone door de ontoereikende ordemaatregelen sterk bevorderd waren. Dat de toegang tot het Paleizenplein niet versperd was, vond hij ongehoord en onbegrijpelijk, evenals het feit dat auto's vrij hadden kunnen circuleren.⁷⁷

4. Koninklijke gestes

Het eerste politieke effect van de betoging/bezetting van het Paleizenplein was het opmerkelijke feit dat Leopold III plotseling bereid was de oudstrijdersdelegatie persoonlijk te woord te staan, zelfs als daar iemand deel van uitmaakte die zijn abdicatie had geëist. Onder druk van de collectieve actie werd een belangrijke symbolische geste gedaan die eerder op de dag geweigerd was. Leopold beloofde de oudstrijders alles te doen wat binnen zijn constitutionele bevoegdheden lag. In ruil voor die belofte werd de bezetting beëindigd, maar de betogingsgolf deinde verder uit (zie hoger). In Luik offerden de betogers hun kruisen en eretekens aan de voet van een buste van de Koning-Ridder. De UFAC wilde een bede-

75. PV's, 23 juni, 20 juli 1937. ARA, *Ministerraad*, 2027 en 2030.

76. Houtart aan Max, 26 juni 1937. ARA, *Provincie Brabant*, 35.

77. Hayoit de Termicourt aan Houtart, 30 juni 1937. *Ibidem*.

vaart naar Marche-les-Dames organiseren om er met rouwsluiers behangen vaandels te hijsen.

Op 29 juni 1937 besloot de koning een officiële audiëntie te verlenen aan de voorzitters van de oudstrijdersverenigingen. Hij overlegde daaromtrent met de regering. Sinds zijn verkiezingsoverwinning was Van Zeeland in de Verenigde Staten. Uit een brief aan waarnemend eerste minister Hendrik De Man blijkt dat Leopold zwaar tilde aan de oudstrijdersagitatie:

“J’espère que le temps calmera l’émotion soulevée par l’amnistie, mais c’est à condition que le Pays ait tous ses apaisements sur les projets du Gouvernement quant à la question de la réintégration.”

Leopold zette de ministerraad onder druk om een gedragscode voor hem te bepalen. Een beperkte commissie bestaande uit de ministers De Man (BWP), De Laveleye (lib.), De Schrijver (kath.) en Pierlot (kath.) bracht advies uit over de verklaring die de koning aan de oudstrijdersdelegatie zou afleggen.⁷⁸

Op 2 juli 1937 ontving Leopold III de voorzitters van de tien grote patriottische oudstrijdersverenigingen, te weten graaf van der Burch van de A.O.C. (*Amicale des Officiers de la Campagne 1914-1918*), kolonel Louvau van de UFAC, Lohest van de F.N.C., kapitein Cox van de *Fédération Nationale des Croix de Feu*, De Witte van de *Fédération Nationale des Volontaires de Guerre*, De Valkeneer van de F.N.I., Verbelen van de *Amicale des Anciens de l’Yser*, Willame van de *Association Nationale des Combattants Socialistes*, Munsbach van de *Confédération des Anciens Combattants* en de *Fédération Nationale des ex-prisonniers de guerre* én De Feyter van V.O.S.⁷⁹

Door dit keer met de officiële woordvoerders van de oudstrijdersbeweging te onderhandelen, probeerde Leopold het gezagsondermijnd effect van de vorige audiëntie te neutraliseren. In zijn verklaring officialiseerde hij het verzoekschrift dat de eerste delegatie had

78. *La situation difficile dans laquelle je me trouve exige que je suis éclairé sans ambiguïté et d’une façon complète sur l’état de la question et sur l’attitude que le Gouvernement a décidé de prendre dans ce domaine. Je jugerai ensuite si cette attitude se concilie avec les vues que j’ai moi-même sur la question.* Leopold aan De Man, 29 juni 1937. KA, *Secretariaat Leopold III*, IIC4/Ze2. De ministerraad zette nog eens de puntjes op de i wat de bestuurlijke amnestie betrof. PV, 29 juni 1937. ARA, *Ministerraad*, 2027.

79. Castiaux van de *Union Nationale des Officiers Invalides de Guerre* was verontschuldigd wegens ziekte. KA, *Kabinet Leopold III*, 12.

aangeboden door te verwijzen naar het grondwettelijk petitierecht. Zonder de bezetting van het Paleizenplein hadden koning en regering dit verzoekschrift ongetwijfeld nooit zo serieus genomen. In het verzoekschrift werden een referendum over amnestie, de ontbinding van het parlement en het ontslag van de regering geëist. Zeer omzichtig legde Leopold uit dat de radicale eisen in strijd waren met de politieke spelregels vastgelegd in de grondwet.

“Cependant l’émotion qui règne actuellement dans le pays ne peut être méconnue. Mais il importe que l’expression s’en manifeste dans l’ordre et la légalité.”

De rest van de verklaring was erop gericht de misverstanden rond de vermeende reïntegratie van ter dood veroordeelden op te helderen en de vaderlandsliefde van de oudstrijders te strelen:

“Déjà une fois vous avez sauvé la patrie. Maintenant encore vous avez un rôle essentiellement patriotique à remplir. Je vous demande d’en faire l’objet de vos seules préoccupations. Vous répondrez ainsi, je puis vous l’affirmer, aux intentions de Celui qui fut votre Grand Chef pendant la guerre.”⁸⁰

Met de verwijzing naar zijn vader wist Leopold zich helemaal verzekerd van de loyaliteit van de officiële woordvoerders van de oudstrijders. *Le Croix de Feu* schreef na de audiëntie:

“La monarchie est une, sa continuité fait sa force et celle de la Belgique. Le nom du Roi importe peu, c’est le Roi.”

5. Extreem-rechtse staatsgripeplannen

De symbolische interventie van de koning na de anti-amnestiebetoging van 23 juni 1937 had enerzijds een kalmerend effect op de officiële woordvoerders en via hen op brede basis van de oudstrijdersbeweging,⁸¹ maar zorgde anderzijds voor een radicalisering van de extreem-rechtse

80. *Le Soir*, 4 juli 1937. ARA, *Provincie Brabant*, 35. Zie ook R. CAPELLE, *Au service du Roi*. Bruxelles, 1949, I, pp. 241-245; IDEM, *Dix-huit ans après du roi Léopold*. Paris, 1970, pp. 94-95; A. COLIGNON, *op. cit.*, pp. 160-163.

81. Op 8 juli 1937 rapporteerde de Staatsveiligheid: *Les anciens combattants en général désapprouvent les voix de fait exercées par les croix de feu contre les hommes d’Etat, et ils s’abstiendront à l’avenir de participer aux manifestations organisées par les croix de feu contre l’amnistie*. ARA, *Provincie Brabant*, 35.

vleugel. Bij de Vuurkruisen probeerde Cox de gemoederen te bedaren, maar zijn gezag werd door figuren als Stassart, Hubin, Herbosch en de Fraipont serieus ondermijnd. Binnen de overkoepelende Confederatie van oudstrijders werd dezelfde subversieve rol gespeeld door de leiders van de UFAC. Een rapport van de Staatsveiligheid waarschuwde voor een staatsgreep:

“Les Louveau [sic], Stevelinck et d’Hendecourt poussent à des résolutions extrêmes [...] Hubin, Stassart, Herbosch auraient déjà été désignés en vue de formation d’un ministère [...] Si donc la manifestation se présente sous un aspect plutôt paisible et si les appels au calme prédominent, on ne peut toutefois présumer de la tournure que prendraient les événements sous l’inspiration des personnages plus haut cités.”⁸²

De oudstrijdersverenigingen waren zeer ontvankelijk voor fascistische tendensen, met name de fraternellen en de Vuurkruisen. Hun massale en impressionante optochten maakten staatsgreepplannen des te tantaliserend. UFAC en Vuurkruisen waren al genoemd in geruchten over een coup in oktober 1936 (zie hoger). In mei 1937 werd de heftige oppositiebeweging tegen de amnestiewet door dezelfde personages en organisaties in extreem-rechtse richting gestuwd. Tijdens een meeting op 2 juli 1937 in Huy met ongeveer 1.000 aanwezigen, spoorde kolonel Stevelinck de oudstrijders bijvoorbeeld aan hun *mépris* voor de politiek en de partijen te manifesteren.⁸³

Op 28 juni 1937 vond tevens een besloten vergadering van Rex-kopstukken plaats in Brussel. Léon Degrelle, Paul De Mont (1895-1950, oorlogsverminkte, leider van Rex-Vlaanderen, senator), Bonne (senator), Jean de Lophem en Carl d’Outreligne besloten er de leiders van de *Garde Rexiste* te convoceren om directieven te geven met het oog op de organisatie en de propaganda van de Rex-deelname aan de UFAC-betoging die gepland was voor 8 juli 1937.⁸⁴

De radicalisering van de extreem-rechtse vleugel en de groeiende verdeeldheid binnen de oudstrijdersbeweging komen zeer goed tot uiting in de organisatie van die betoging.⁸⁵ Het eerste spoor vond ik in een nota van de Staatsveiligheid daterend van 22 juni 1937, waarin gesteld werd

82. Rapport [Staatsveiligheid], 1 juli 1937 (SE/A.138). *Ibidem*.

83. Rapport [Staatsveiligheid], 5 juli 1937. *Ibidem*.

84. Rapport du 2 juillet [Staatsveiligheid]. *Ibidem*.

85. Vreemd genoeg komt de betoging niet ter sprake in de hogergeciteerde verhandeling van Alain Colignon.

dat de Luikse Vuurkruisen op 80.000 deelnemers rekenden. De actie van 23 juni 1937 zorgde voor een verhoogde waakzaamheid van de autoriteiten. Dit blijkt uit dagelijkse rapporten van de Staatsveiligheid in het provinciaal archief van Brabant, opgesteld door informanten die kennelijk goed in de extreem-rechtse oudstrijderskringen geïnfiltrerd waren. De meeste rapporten dragen de stempel *Ne pas communiquer s.v.p.*⁸⁶

De koninklijke audiëntie had een beslissende invloed op de organisatie van de betoging. Het was aanvankelijk de bedoeling een rouwmanifestatie in Marche-les-Dames te organiseren (zie hoger). Zoals bij vorige demonstraties, zouden de oudstrijders er hun medailles neerleggen aan het monument voor Albert I. Dit offer zou naar Van Zeeland gestuurd worden. Met speciale treinen zou men naar Brussel terugkeren, waar ceremonies gepland waren aan het monument van de Onbekende Soldaat en aan de koninklijke crypte in Laken. De stoet zou bestaan uit pelotons van dertig man. Zoals gezegd ving de Staatsveiligheid op dat bepaalde fraternellen en Vuurkruisen in die context staatsgripeplannen beraamden. De notoire rexist De Munter uit Molenbeek zou als leider aangeduid zijn van een '*peloton d'exécution*' dat een aanslag zou plegen op Van Zeeland, de Laveleye en Devèze.⁸⁷

Op 1 juli 1937 vergaderden zowel de UFAC-leiding als de Vuurkruisen-federatie afzonderlijk over hun positie ten aanzien van de koninklijke audiëntie de volgende dag. Beide organisaties besloten alle acties, ook de manifestatie van 8 juli, op te schorten en de verklaring van de koning af te wachten. De dissidente Vuurkruisenafdelingen onder leiding van Hubin (Brussel), Stassart (Charleroi) en Herbosch (Antwerpen) keurden die gezagsgetrouwe houding af, maar waren in de minderheid.⁸⁸

Na het onderhoud met de koning verborg UFAC-voorzitter Louvau zijn diepe ontgoocheling over de verklaring allerminst. Hij had de indruk dat de koning hem buitensloot en geen greintje sympathie voelde voor de fraternellen. Louvau was ook ziedend van woede omdat F.N.C.-voorzitter Lohest het bestaan had te vragen of Leopold bezwaren had tegen de oudstrijdersbedevaart naar Marche-les-Dames. Op die manier kwam heel de betoging in het gedrang. De koning had immers geantwoord dat men

86. Nota's Sûreté, 22 juni 1937, rapporten 1-8 juli 1937. ARA, *Provincie Brabant*, 35. De rapporten bevatten informatie over de hogervermelde betogingen in Namen, Luik, Gent en Charleroi.

87. Rapport [Staatsveiligheid], 1 juli 1937 (SE/A.138). ARA, *Provincie Brabant*, 35.

88. Rapport [Staatsveiligheid], 2 juli 1937. *Ibidem.*

er beter van zou afzien en de herinnering aan zijn Vader boven de politiek moest houden. Welke oudstrijders zouden het aandurven in dat licht tóch te demonstreren? Tijdens een besloten vergadering op 3 juli 1937, waar een twintigtal UFAC-leden aan deelnam, onder wie Louvau en Stevelinck, bleek dat men het eens was om hoe dan ook te manifesteren. Het koninklijk discours werd fel bekritiseerd. Men had ook de indruk dat Leopold III een zekere voorkeur had te kennen gegeven voor de Vlaamse en socialistische oudstrijdersverenigingen. Hij had hún voorzitters immers als eersten de hand geschud in plaats van Louvau.⁸⁹

Op een vergadering van de Vuurkruisen van Charleroi op 3 juli 1937 werd zelfs een Stassart voorbijgestreefd door anonieme basismilitanten die Leopold niet langer als koning erkenden en luidop verklaarden dat hij gerust mocht vertrekken naar zijn familie in Zwitserland of Duitsland. Er werden 'shocktroepen' opgericht om de volksvertegenwoordigers en senatoren die de amnestiewet goedgekeurd hadden een charivareske beurt te geven. De Vuurkruisen van Charleroi stelden een pamflet op waarin kritiek werd geleverd op de verklaring van de koning en gemobiliseerd werd om deel te nemen aan een officieus referendum.

Op 4 juli 1937 werd een vergadering van de *Ligue des Travailleurs Chrétiens* verstoord door een tiental Vuurkruisen, onder wie de rexist Joirquin. Er ontspon zich een woordenwisseling, waarbij Joirquin de christen-democratische volksvertegenwoordiger Bodart bedreigde en in het gezicht sloeg. De Vuurkruisen verklaarden opnieuw dat er voor hen geen koning meer bestond en dat Leopold slechts een politieker was:

"Nous n'oserions, nous, anciens serviteurs du Grand Roi, nous permettre de prendre la liberté de découvrir la personne royale. Nous sommes trop respectueux de ce qui a fait et peut encore faire la grandeur de la Belgique. Mais nous demandons aux Belges honnêtes s'ils considèrent comme nous que le Roi est mal éclairé, mal conseillé par un entourage qui ne vit pas la vie de son peuple."⁹⁰

Op 5 juli 1937 vernam Houtart van Max dat de tocht naar Marche-les-Dames afgelast was. De reden daarvoor was dat de *Confédération Nationale* en de meeste andere oudstrijdersverenigingen afgehaakt hadden, evenals voorzitter Cox van de Vuurkruisen. In plaats van de massale bedevaart organiseerden de UFAC, de Vuurkruisen van Brabant, de *Fédération Nationale des Volontaires* en de *Amicale des Anciens de l'Yser*

89. Rapporten [Staatsveiligheid], 3 en juli 1937. *Ibidem*.

90. Rapporten [Staatsveiligheid], 5 en 6 juli 1937. *Ibidem*.

een manifestatie van de Grote Markt naar het Martelaarsplein en terug. Op het Martelaarsplein zouden als teken van rouw 300 vlaggen omsluierd worden. Enkel de vaandrigs geëscorteerd door twee gardes mochten aan de rouwstoet deelnemen. De organisatoren wensten dat de optocht in de grootste waardigheid verliep en gehuld was in een absolute stilte. Men verwachtte maximum 1.000 deelnemers. Max beloofde onmiddellijk, zonder de gouverneur of de minister te consulteren, dat hij de optocht zou toelaten. Onder invloed van Houtart werden bijzondere maatregelen getroffen om de neutrale zone te beschermen.⁹¹

De 'begrafenis'-ceremonie op het Martelaarsplein verliep in de grootste stilte. In het terugkeren evenwel, probeerden de toeschouwers in de Nieuwstraat achter de militaire optocht een betoging te vormen, die met moeite door de politie kon worden tegengehouden. Aan de Adolphe Maxlaan slaagden een 100-tal personen erin een staart te maken en luidkeels tegen de amnestiewet en de regering te demonstreren: "*A bas les traîtres, A bas Van Zeeland, Démission!*" De menigte groeide bijzonder snel, maar de Brusselse politie had voldoende tegenwoordigheid van geest om de weg te versperren.⁹²

5. De kop van Jut: Victor de Laveleye

Na de koninklijke verklaring scoorde de oudstrijdersagitatie geen politieke effecten meer. De amnestiewet was en bleef in zijn door de regering geamendeerde vorm goedgekeurd. Toen het heftigste betogingsgeweld geluwd was, eiste de liberale partij, meer bepaald op 7 juli 1937, nog wel het ontslag van haar vroegere voorzitter, minister Victor de Laveleye. De Laveleye had de regering Van Zeeland na het ontslag van Bovesse gedepanneerd en was nu de kop van Jut. In Bergen en Charleroi werd hij zwaar verbaal en fysiek aangevallen door groepen oudstrijders en handelaars: "*Traître, lâche, démission!*"

In eerste instantie weigerde Van Zeeland het ontslag van de Laveleye te aanvaarden, in tweede instantie verklaarde hij zich solidair en bood op 13 juli 1937 het ontslag van zijn regering aan. De koning aanvaardde dit

91. Nota's Houtart, 5 en 7 juli 1937; rapporten [Staatsveiligheid], 6-8 juli 1937; dienstorder Brusselse politie, 7 juli 1937; *Ibidem*; PV, 6 juli 1937. ARA, *Ministerraad*, 2027. Op 7 juli 1937 besliste het radicale Vuurkruisen-actiecomité van Henegouwen, zich van deelname te onthouden.

92. Van Deuren aan Houtart, 9 juli 1937. ARA, *Provincie Brabant*, 35; SAB, *Politie*, D 21/48 (C. ERVYNCK, op. cit., pp. 111-112).

collectieve ontslag evenwel niet en verving de Laveleye door een andere Franstalige liberaal, Maistriau.

Het gezag van de regering en van politieke redder in nood Van Zeeland kwam ernstig gehavend uit de woelige incidenten rond de amnestiewet te voorschijn. Zoals Höjer pertinent opmerkt:

“Lui, apôtre de l’union nationale, était discuté et avait semé le trouble dans le pays. Il avait repoussé les libéraux, les anciens combattants et une grande partie de l’opinion wallonne, sans pour cela avoir véritablement satisfait les Flamands.”⁹³

De ministerwissel in juli 1937 was het zoveelste symptoom van de ernstige regimecrisis, waar uitgerekend de regering-Van Zeeland een panacee voor moest bieden.

Zoals bij eerdere communautaire twistappels, zoals onder meer de vernederlandsing⁹⁴ was het niet zozeer de liberale partij, dan wel een liberale factie die het de regering lastig maakte. In 1937 kwam het initiatief van een subtop rond de nieuwe voorzitter Coulonvaux. De echte liberale coryfeeën zoals fractieleider Adolphe Max probeerden integendeel een regeringscrisis te vermijden. Zeer revelerend in dit verband is de correspondentie tussen Louis Wodon en Max, bewaard in het archief van die laatste. Op 3 juli 1937 zag Wodon de crisis al opdoemen en hij bezwoer zijn *cher ami* twee keer na te denken over de gevolgen. Wat men persoonlijk ook mocht denken over de amnestiemaatregel – Wodon zelf vond de inopportunititeit ervan flagrant – de kwestie moest terzijde worden geschoven in geval van een regeringscrisis.

Wodons brief bevestigt voorts het politieke gelijk van de BWP-top bij de goedkeuring van de wet: de amnestiekwestie verhulde andere, onderliggende problemen die met de socialistische regeringsdeelname en het sociaal-economische beleid te maken hadden. Wodon drong er zéér sterk op aan een regeringscrisis uit te stellen. Er mocht vooral niets overhaast worden. Vooreerst moest het parlement zéér dringend gesloten worden en wel omwille van de buitenlandse neutraliteitspolitiek die niet door extreem-linkse lastposten in het gedrang mocht worden gebracht.⁹⁵

93. C.H. Höjer, *op. cit.*, p. 265.

94. G. DENECKERE, *Turbulentie...*, pp. 201-231.

95. *Si le système de la non-intervention chancelle, les éléments d'extrême gauche vont s'agiter. On va demander une autre politique. Et bien qu'un Pays comme le nôtre n'ait ici la possibilité de jouer quelque rôle que ce soit, il se trouvera, à la Chambre et au Sénat des énergumènes ou des esprits faux qui demanderont la réunion du Parlement afin d'interpeller le Gouvernement et de présenter des motions insensées.*

Wodon stelde de liberalen de volgende strategie voor: ze konden Van Zeeland reeds laten verstaan welke programmawijzigingen en personenwisselingen zij nodig achtten, maar moesten een nieuwe afspraak met hem maken in september-oktober 1937, zogenaamd om hem de tijd te gunnen erover na te denken. Het rendez-vous moest in ieder geval plaatsvinden vóór de hervatting van de parlementaire sessies, opdat de regering met definitieve politieke conclusies voor het parlement zou kunnen verschijnen. Op die manier was het algemeen belang gediend en speelden de liberalen de mooie rol naar het publiek en de regering toe.⁹⁶

Max was het hier volkomen mee eens,⁹⁷ maar was kennelijk niet bij machte het manoeuvre van Coulonvaux af te wenden. De verdeeldheid binnen de liberale partij blijkt goed uit een strikt vertrouwelijke brief waarin het liberale kamerlid Albert Devèze het opnam voor de Laveleye.⁹⁸ Wodon van zijn kant vond het manoeuvre van Coulonvaux intolerabel en de manie van sommige liberalen om de besten onder hen te treffen bedroevend. Hij dacht daarbij aan P.E. Janson en Victor de Laveleye. Voor de legitimiteit van het politiek regime was de greep naar de macht in de liberale partij buitengewoon nadelig:

“Si la querelle que le Conseil national du parti libéral cherche à M. de Laveleye, et qui fait la plus détestable impression parmi les libéraux non militants, devait aboutir à la démission collective du cabinet, le Roi aurait à prendre une décision très grave.”

Hij verwees naar de publiek gemaakte brief van Albert aan Jaspar naar aanleiding van de vergelijkbare crisis in november 1930. In een nota over de versterking van de uitvoerende macht (1933) had Wodon dat incident eveneens aangehaald om het principe van de ministeriële solidariteit in vraag te stellen:

“A tout moment, un ministère est exposé à tomber sur quelque ridicule incident de séance, provoqué par le premier imbécile venu ou même sur une motion proposée dans quelque club politique.”

Nous n'avons vraiment pas besoin de cela!

- 96. Wodon aan Max, 3 juli 1937. SAB, *Cabinet du Bourgmestre*, 68.
- 97. Max aan Wodon, s.d. *Ibidem*.
- 98. Devèze aan Max, 9 juli 1937. *Ibidem*, 66.

Il est significatif que, lorsqu'à deux reprises le Roi a refusé la démission collective des Ministres dans des cas de ce genre, l'opinion publique a applaudi et que pas un parlementaire n'a osé protester."⁹⁹

Een liberale ruzie moest onder liberalen opgelost worden: het staatshoofd mocht daar onder geen beding bij betrokken worden.

"Le mal est fait maintenant et je ne sais comment on en sortira [...] Où cela nous-conduirait-il? Vraiment l'on dirait qu'il y a en ce moment des gens dont la préoccupation dominante paraît être de créer une atmosphère de coup d'Etat. Singulière façon de défendre le régime parlementaire!"¹⁰⁰

Van Zeeland was zoals gezegd *jusqu'au bout* solidair met de Laveleye, terwijl Leopold III een regeringscrisis gezien de omstandigheden niet gerechtvaardigd achtte.¹⁰¹

In de context van deze regeringscrisis is het overigens ongepast om de schouders op te halen voor de staatsgreekplannen van de extreem-rechtse vleugel van de UFAC en de Vuurkruisen. In normale omstandigheden is het politieke draagvlak van dit soort groupuscules zeer klein, maar in een crisissituatie zoals in juni-juli 1937, met hevige woelingen en een verzwakte regering, is plotseling heel veel mogelijk. Vandaar waarschijnlijk ook het optreden van de koning: de momentane invloed van extreem-rechts op een brede basis oudstrijders werd door de koninklijke verklaring ingedamd.

III. DE BENOEMING VAN DR. MARTENS (1939)

"C'est simplement parce que des trublions s'y opposent, et simplement à cause de cela, que nous allons refaire ce qu'on a fait."

Interventie Hendrik De Man tijdens een bureauvergadering, 11 februari 1939. AMSAB, *BWP-bureau*, 324.

In januari-februari 1939 leidde een vergelijkbaar scenario als in 1937 wél tot het ontslag van de drieledige regering-Spaak én de ontbinding van het parlement door de koning. Het twistpunt was dit keer de benoeming van de geamnestieerde activist Dr. Martens tot lid van de pas opgerichte Vlaamse Academie voor Geneeskunde. In het provinciearchief van Bra-

99. 'Note sur la restauration de l'ordre dans le droit', 28 september 1933. KA, *Wodon*, 41.

100. Wodon aan Max, 11 juli 1937. SAB *Cabinet du Bourgemestre*, 66.

101. PV, 13 juli 1937. ARA, *Ministerraad*, 2027.

bant, de ministerraadsverslagen en het BWP-archief vond ik nieuw bronnenmateriaal omtrent de contestatie rond Dr. Martens.

De inhuldiging van de Academie op 21 januari 1939 vond plaats in aanwezigheid van de koning en in een gespannen sfeer. De overkoepelende oudstrijdersconfederatie en de Vuurkruisen vroegen rijkelijk laat de toestemming om een protestbetoging aan de Academie te organiseren. Burgemeester Max antwoordde per brief d.d. 19 januari 1939 dat het respect ten aanzien van de koning dit niet toeliet. De oudstrijders meenden dat een betoging in een ander stadsdeel geen zin had, maar kondigden aan dat ze een kroon aan de tombe van de Onbekende Soldaat zouden neerleggen. Burgemeester, gouverneur, parket en Staatsveiligheid troffen strenge preventieve maatregelen tegen een verrassingsaanval. Er werden niet minder dan 300 politiemannen, 468 gendarmes te voet en 270 gendarmes te paard ingeschakeld. De neutrale zone werd volledig geïsoleerd en in de Academie opereerden agenten in burger.¹⁰²

In de nacht van 20 op 21 januari 1939 gooiden militanten van het *Légion Nationale* tweetalige strooibriefjes getiteld *Le Scandale Martens/Het Schandaal Martens* op de openbare weg en stopten er ook in de brievenbussen van de Louizalaan.¹⁰³

De verontwaardiging van de nationalistische oudstrijders, die zich als gevolg van de ordemaatregelen niet virulent op straat kon manifesteren, kreeg een parlementair verlengstuk in de scherpe interpellatie van de liberaal Mundeleer op 31 januari 1939. Eerste minister Spaak verdedigde de benoeming van Dr. Martens en verklaarde er niet meer op te zullen terugkomen. Op 2 februari 1939 haalde de vertrouwensmotie na de interpellatie slechts 88 tegen 86 stemmen bij 7 onthoudingen. Slechts drie liberalen steunden de regering, die overeind bleef dankzij de stemmen van het VNV.

Diezelfde dag belegde Leopold III een ministerraad op het Paleis en las de ministers een lange les in grondwettelijkheid, die als één van de

102. Nota aan Houtart, 20 januari 1939; dienstorder Brusselse politie, 20 januari 1939; Houtart aan minister van Binnenlandse Zaken Merlot, 20 januari 1939. ARA, *Provincie Brabant*, 38.

103. *Toekomende zaterdag 21 dezer om 15 uur, wordt de Doctor Martens - LANDVERRADER en ter DOODE VEROORDEELD na den oorlog - in zijne nieuwe eervolle functie geplaatst als lid der KVAG. Alle goede en ware Belgen zullen in de straat (Paleis van de Academiën) tegen deze smaad en vuilnis manifesteren. Exemplaar strooibijlet via Brusselse politie aan Houtart, 21 januari 1939. Ibidem.*

aanleidingen tot de koningskwestie wordt beschouwd.¹⁰⁴ De agitatie rond de benoeming van Dr. Martens hield verband met de uitbrander, in die zin dat 1) de koning zich ontbloot voelde door het feit dat het publiek eerder op de hoogte was van de teneur van KB's dan hijzelf en 2) de koning zich gereduceerd voelde tot een slaafse ondertekenaar van belangrijke besluiten, die hij niet grondig had kunnen bestuderen. In de zaak-Martens scheen het hem toe dat hij de regering dekte in plaats van omgekeerd.¹⁰⁵

Achteraf zou Spaak tegenover zijn partij beklemtonen dat zelfs de meest anti-flamingantische liberalen op het moment zelf geen aanstoot hadden genomen aan de beslissing om Martens te benoemen, zelfs niet toen er op 21 januari 1939 een ministerwissel plaatsvond en de interpellatie-Mundeleer reeds op de parlementaire agenda stond.¹⁰⁶

Spaak kreeg op 2 februari 1939 op de koop toe nog met een fysieke aanval van een groep oudstrijders af te rekenen. Hij werd 's avonds aan zijn ambtswoning opgewacht en in elkaar geslagen onder het oog van een 400-tal oudstrijders. Iemand greep zijn bretellen en dreigde hem aan een lantaarn op te hangen: een beeld uit de Franse revolutie doemde op. De gendarmerie kon de groep slechts intomen met de hulp van voorzitters Cox van de Vuurkruisen en Louvau van de UFAC. De menigte verdween, maar niet zonder eerst triomfantelijk en in koor "*Spaak a eu... Sur la gueule*" gezongen te hebben.¹⁰⁷

De liberale ministers dreigden op 8 februari 1939 hun ontslag aan te bieden als Spaak Martens niet kon bewegen 'vrijwillig' ontslag te nemen

104. Het koninklijk discours is via de koningskwestie ook publiek gemaakt in een bijlage van het *Rapport de la Commission d'Information instituée par S.M. le Roi Léopold III le 14 juillet 1946*. Luxemburg, 1947, pp. 7-15; de interventie wordt onder meer behandeld door C.-H. HÖJER, *op. cit.*, pp. 352-353 en J. STENGERS, *op. cit.*, p. 129.

105. PV, 2 februari 1939. ARA, *Ministerraad*, 2029. De lijst met benoemingen was op 27 oktober 1938 uitgelekt in *De Standaard*. Op die manier kon de koning niet terugkomen op bepaalde namen zonder de Kroon te ontbloten. Volgens Jacques Pirenne pakte Leopold zijn rood potlood toen Spaak hem de lijst voorlegde en doorstreepte hij de naam van Martens: *Pas celui-là, c'est un traître*. Tot hier klopt de versie van Pirenne ongeveer, zij het in andere termen, met het relaas dat Spaak tijdens het BWP-bureau deed. In tegenstelling tot de versie van Pirenne, heeft Leopold III zijn vertrouwen in Spaak evenwel niet opgezegd na dit incident. J. PIRENNE, *op. cit.*, p. 160; BWP-Bureau, 11 maart 1939. AMSAB, *BWP*, 325-26.

106. Algemene Raad, 24 februari, 8 maart 1939; Bureau, 6, 11 maart 1939; ontwerp van 'Lettre de P.H. Spaak, ancien premier ministre aux électeurs de Bruxelles', s.d. AMSAB, *BWP*, 325-326; 342-343 en 389.

107. A. COLIGNON, *op. cit.*, pp. 170-171.

uit de Academie. Die oplossing was eerder door de regering terzijde geschoven. Spaak legde het liberale ultimatum aan de ministerraad voor, evenals een brief van Martens en het discours dat hijzelf 's avonds voor de radio wilde brengen. De vraag was of de regering een fout gemaakt had door Martens te benoemen. Uit de vraagstelling blijkt de invloed van de oudstrijdersagitatie:

“En voyant l’agitation du Pays, les positions surexcitées, l’émotion sincère de tant d’honnêtes gens, je serai tenté de dire oui. En me rappelant comment les choses se sont passées, en songeant aux mobiles qui nous ont guidés, je crois pouvoir dire que le Gouvernement n’est pas coupable.”¹⁰⁸

Zoals bij vorige gelegenheden waren de liberale ministers zich bij het nemen van de beslissing eerst van de prins geen kwaad bewust, maar werden ze achteraf plotseling onder druk gezet door een deel van hun partij. Het grote verschil was echter dat de oppositie dit keer ook in het parlement vertolkt werd. Minister van Buitenlandse zaken P.E. Janson erkende in de ministerraad dat de liberalen zich vóór de interpellatie van Mundeleer geen rekenschap gegeven hadden van de omvang die de verzetsbeweging kon aannemen. Spaak herinnerde de liberalen aan zijn eigen moeilijke taak om in 1938 de Burgos-kwestie op te lossen, terwijl heel zijn partij zich tegen hem keerde.

“Or maintenant, quelques jours après la leçon du Roi, les ministres libéraux se déchargent de leur responsabilité et n’osent même pas aller devant leur Conseil National défendre une position du Gouvernement qui avait été approuvé la veille (een brief van Martens waarin deze zich distantieerde van het activisme, GDN).”

Minister van Financiën A.E. Janssen (technicus) wenste geen regering zonder liberalen en bracht de oppositie tegen de regering-Poullet-Vandervelde in herinnering. Niettemin bleven de liberale ministers bij hun ultimatum. Na een lange discussie bood Spaak het ontslag van zijn regering aan.¹⁰⁹

De zware politieke crisis die uit het ontslag van de regering Spaak voortvloeide en waarin ‘Martens’ een polariserende rol bleef spelen, werd op een adequate en neutrale manier geanalyseerd door de Zweed Höjer. Höjer legde de nadruk op het effect van de geblokkeerde situatie: de

108. PV, 9 februari 1939. ARA, *Ministerraad*, 2029.

109. PV's 6 en 9 februari 1939. *Ibidem*.

versterking van de koninklijke macht en de aanloop naar de koningskwes-
tie.¹¹⁰

Het is hier niet de plaats om dieper in te gaan op de val van de regering-Spaak, die – zoals eens te meer uit de BWP-archieven en ministerraadsverslagen blijkt – uitermate complex was. De regeringscrisis leidde tot de ontknoping waar de liberalen bij eerdere communautaire twisten telkens voor teruggeschrokken waren: een kamerontbinding en vervroegde verkiezingen, te midden van enorme internationale spanningen. De verkiezingen van 2 april 1939 legden de *Parti Libéral*, *Parti National* geen windeieren, evenmin als de even onverzoenlijke KVV en VNV. Martens nam de dag van de verkiezingen ontslag. De BWP kwam als grote verliezer uit deze onverkwikkelijke historie.

Hoe verging het de patriottische oudstrijders die de poppen aan het dansen hadden gebracht? In zijn publiek gemaakte brief aan Pierlot naar aanleiding van de kamerontbinding op 6 maart 1939, streefde Leopold III hen over de bol:

“Que mes compatriotes, au cours des prochaines semaines, s’inspirent de l’exemple de nos vaillants soldats qui, sous les ordres du Roi Albert, défendaient naguère le sol natal et le patrimoine moral et matériel de la Patrie.”¹¹¹

Het in juni 1937 gehavende koninklijke prestige was hersteld. De speciaal voor de gelegenheid opgerichte *Parti des Combattants* haalde bovendien een zetel in Brussel.¹¹²

IV. BESLUIT

De grote rancune van de patriotten tegen activisten, frontisten en *sales boches*, leidde tot een hevige polarisatie rond het amnestievraagstuk vanaf het einde van de jaren twintig. Opvallend is dat de flaminganten evenmin als voor de vernederlandsing dikwijls massaal voor amnestie op straat zijn gekomen. De spectaculaire verkiezing van de populaire ‘ongekroonde koning van Vlaanderen’ August Borms in 1929 impliceerde bijvoorbeeld niet dat evenveel Vlamingen zich de moeite getroostten om op straat te komen tegen de ‘uitdovingswet’. De enige massale amnestiebetoging tijdens het interbellum was de V.O.S.-betoging van 23 mei 1937, die

110. C.-H. HÖJER, *op. cit.*, pp. 289-303; zie ook J. STENGERS, *op. cit.*, pp. 81-82.

111. Leopold aan Pierlot, 6 maart 1939. C.-H. HÖJER, *op. cit.*, p. 372.

112. A. COLIGNON, *op. cit.*, p. 172-174.

aanvankelijk door een met twee maten metende Brusselse burgemeester Max verboden was.

Zoals in de strijd rond de vernederlandsing waren de Belgicisten en Franstaligen meer en massaler betogingsbereid, met name de oudstrijders. De toenemende herrie rond amnestie in 1928, 1933, 1937 en 1939 was telkens het werk van patriottische oudstrijders, die tegen de steeds grotere concessies van de regeringen aan de flaminganten tekeer gingen. De extremistische groeperingen waren daarbij de stuwende kracht. Vooral in 1937 was het oudstrijdersprotest massaal en teatraal: tal van piotten offerden hun decoraties aan de voet van oorlogsmonumenten en bezetten het Paleizenplein om een onderhoud met de koning af te dwingen. Het groeiend antiroyalisme was een opmerkelijk nieuw feit, dat met symbolische gestes door Leopold werd ingedamd.

In dit verband moet de tolerante houding van de Brusselse burgemeester vermeld worden: tot driemaal toe liet hij de oudstrijders de neutrale zone schenden (in 1920, 1933 en 1937). In 1939 werd het patriottisch straatprotest tegen de benoeming van Dr. Martens met strenge repressie-maatregelen ingedijkt.

Omdat de amnestiekwestie de katholieke partij doorkliefde en haar tegen de overwegend Franstalige liberalen opzette, zorgde het voor een uiterst complexe politieke situatie die een hele reeks regeringscrisisen veroorzaakte. De katholieke partij, die aangevreten werd door de Vlaams-nationalisten, had moeite om haar eenheid te bewaren. De katholieke eenheid was voor het Hof een *conditio sine qua non* voor het behoud van België. Zo zagen we brugfiguren van het Hof tussenkomen om ervoor te zorgen dat de Franstalige liberalen zich gedeisd hielden.

Ofschoon dé 'partij' bij uitstek, de BWP, in het rechtse discours van het interbellum vaak de schuld kreeg van de regimecrisis en het slecht functioneren van het parlement, fungeerde ze in 1937 als Belgisch cement. De regering-Van Zeeland II verleende toen onder de indruk van de katholieke en Vlaamse concentratie politieke amnestie om de Vlaamse gemoederen te pacificeren en lokte daarmee een golf van patriottisch oudstrijdersprotest uit. De BWP redde de regering van nationale unie, vooral omdat de communautaire polarisatie en de katholieke resurrectie groeiende vijandigheid tegen het sociaal-economisch beleid verhulden.

De liberale weerstand tegen de benoeming van Dr. Martens was de aanleiding tot het ontslag van de regering-Spaak en een lange les in grondwettelijkheid door de koning.

Het effect van de Martens-crisis was een verzwakking van de BWP, de versterking van de koninklijke macht en een verdere diskreditering van het politiek regime.

Veterans Fighting in Brussels. The Amnesty Conflict During the Interwar Period

BY
GITA DENECKERE

Summary

From the end of the 1920ies onwards, the grudge of Belgian patriots against the so-called activists – who collaborated with the Germans during World War I – led to a big struggle around political amnesty in favour of the former activists.

The conflict was attended by mass demonstrations. The Flamingants, who supported amnesty, didn't demonstrate very often on a massive scale however. The only example of a massive pro-amnesty demonstration during the interwar period was the demonstration of 23 May 1937 in Brussels, organized by the league of Flemish veterans (VOS - Vlaamse Oustrijders) at which Flemish representatives of all political parties participated. As in the struggle for the "flemishing" of the Ghent university, the Belgicists were more prone to demonstrate frequently and massively, especially the Belgicist veterans. The escalating conflict about amnesty in 1928, 1933, 1937 and 1939 was roused every time by patriotic veterans who rebelled ever more strongly against the growing concessions of the Belgian government to the Flamingants.

The biased attitude of the Brussels mayor, Adolphe Max, deserves to be mentioned in this context: on three occasions he allowed the veterans to trespass the neutral zone around the Houses of Parliament and the Royal Palace (in 1920, 1933 and 1937), whereas the VOS-demonstration of May 1937 was at first prohibited.

As the amnesty question cleaved the catholic party and set the Flamingants among them up against the predominantly patriotic liberals (and vice versa), the political situation became extremely complicated. The catholic party was threatened by the Flemish-nationalists and had difficulties remaining united. For the king, the unity of the catholics was

indispensable to the unity of Belgium. So the patriotism of the liberals had to be curbed and the radicalization of Flemish nationalism had to be prevented at the same time, which was far from a sinecure.

**Anciens combattants en bagarre à Bruxelles.
Le conflit concernant l'amnistie durant l'entre-deux-guerres.**

PAR
GITA DENECKERE

Résumé

La grande rancune des patriotes envers les activistes et frontistes mena à partir de la fin des années vingt à une polarisation très intense autour du débat sur l'amnistie. Il est frappant que les flamingants descendirent relativement peu dans la rue en faveur de l'amnistie. L'élection spectaculaire du populaire 'roi de Flandre sans couronne' August Borms en 1929 n'impliqua par exemple pas qu'autant de Flamands prirent la peine de manifester contre la 'loi d'extinction'. La seule manifestation massive en faveur de l'amnistie durant l'entre-deux-guerres fut la manifestation-V.O.S. du 23 mai 1937, qui fut initialement interdite par un bourgmestre de Bruxelles faisant deux poids deux mesures, Adolphe Max.

Tel que dans la lutte concernant la flamandisation, les belgicistes et francophones étaient plus aisément disposés à manifester en masse, plus particulièrement les anciens combattants parmi eux. Le tapage croissant autour de l'amnistie en 1928, 1933, 1937 et 1939 était à chaque fois le travail d'anciens combattants patriotiques, qui s'en prirent aux concessions toujours plus grandes des gouvernements aux flamingants. La force motrice était constituée par les groupements extrémistes. Surtout en 1937, la protestation d'anciens combattants fut massive et théâtrale: nombre de piétons déposèrent leurs décorations au pied de monuments de guerre et occupèrent la Place des Palais afin d'obtenir un entretien avec le Roi. L'antiroyalisme croissant était un fait nouveau étonnant, qui fut endigué par Léopold à l'aide de gestes symboliques.

C'est ici qu'il convient de faire mention de l'attitude tolérante du bourgmestre de Bruxelles: à trois reprises, il permit aux anciens combattants de violer la zone neutre (en 1920, 1933 et 1937). En 1939,

la protestation de rue contre la nomination du Dr. Martens fut endiguée par de sévères mesures de répression.

Vu que le débat sur l'amnistie scinda le parti catholique en deux, lequel se vit par la question en plus placé face aux libéraux principalement francophones, il entraîna une situation politique extrêmement complexe qui provoqua tout un nombre de crises gouvernementales. Le parti catholique, rongé comme il l'était par les nationalistes flamands, avait des difficultés à maintenir son unité. L'unité catholique formait pour la Cour une condition sine qua non pour le maintien de la Belgique. Ainsi, nous avons vu que des proches de la Cour intervinrent afin d'obtenir que les libéraux francophones se tenaient à carreau.

Bien que le 'parti' par excellence, le POB, fut souvent désigné durant l'entre-deux-guerres dans le discours de droite comme le coupable de la crise de régime et du mauvais fonctionnement du Parlement, il fit en 1937 fonction de ciment belge. Le gouvernement Van Zeeland-II accorda alors, impressionné par la concentration catholique et flamande, l'amnistie politique afin de calmer les esprits flamands, ce qui entraîna un flot de protestations de la part des anciens combattants patriotiques. Le POB sauva le gouvernement d'union nationale, surtout parce que la polarisation communautaire et la résurrection catholique cachèrent une inimitié grandissante envers la politique socio-économique.

L'opposition libérale envers la nomination du Dr. Martens donna lieu à la démission du gouvernement Spaak et à une longue leçon de droit constitutionnel par le Roi.

Hors de la crise-Martens résultèrent un affaiblissement du POB, le renforcement de l'autorité royale et un discrédit encore plus avancé du régime politique.